

Epävakaista aikoja

Kapitalismin kriisitendenssit uusliberalismista koronapandemiaan

MIIKA KABATA & OTTO KYRÖNEN

ABSTRAKTI Artikkelissa hahmotellaan teoreettista viitekehystä kapitalististen kriisien ymmärtämiseksi ja sovelletaan sitä koronakriisiin. Tarkastelemme kriisiteorioiden historiallista kehitystä, syntetisoimme neljää marxilaista kriisiteoriaperinnettä ja avaamme mekanismeja, jotka tekevät kapitalistisista kriiseistä välttämättömiä. Uusliberaali kasautumismalli mahdollisti tuotannon ulkoistamisen, työvoiman aseman heikentämisen ja talouden finansioitumisen avulla globaalien keskinäisriippuvuuksien syvenemisen, kunnes sen ristiriidat purkauivat vuosien 2007–2009 finanssikriisissä. Vuoden 2020 alussa koronavirus iski suuren taantuman heikentämään maailmantalouteen, jonka ilmauksia tuottavuuden hidaskasvu ja alhainen voittoaste ovat globaalissa pohjoisessa olleet. Koronakriisin tapausesimerkin avulla on mahdollista valottaa globaalin kapitalismin nykyisiä rakenteellisia toimintaehtoja. 2000-luvun edetessä kapitalistisen maailmantalouden ajuriksi on asettunut Itä-Aasia. Voimasuhteiden ja keskinäisriippuvuuksien muutos tuo mukanaan kasvavaa epävakautta maailmantaloudessa. *ASIASANAT* *globaali poliittinen talous, kriisiteoria, marxismi, kapitalismi, koronapandemia*

Johdanto

Kapitalismi on historiallinen tuotantojärjestelmä, jonka toiminta on rakentunut pääomien loppumattoman kasaamisen ja yhä uusien työvoimareservien käyttöönoton ja hyväksikäytön ympärille (Wallerstein 1987, 12–21). Sen historiassa ovat säännöllisesti toistuneet pääomien kiihtyvän kasaamisen ja järjestelmän laajenemisen kaudet ja näitä seuraavat äkilliset supistumisvaiheet (Duménil & Lévy 2011, 19–22; Shaikh 2016, 726–727). Toisinaan kapitalismin epävakaammat ajat liudentuvat pelkiksi ohimeneviksi hitaammiksi jaksoiksi suhdannevaihtelun normaalissa kierrossa, mutta ajoittain supistumisvaiheet kehittyvät täysimittaisiksi taloudelliseksi kriiseiksi,

joissa koko järjestelmä ajautuu syviin vaikeuksiin sen toiminnan kannalta keskeisten yhteiskunnallisten suhteiden uusintamisessa (Shaikh 1978). Näin kävi esimerkiksi 1930-luvun suuressa lamassa sekä finanssikriisinä joulukuussa 2007 alkaneen suuren taantuman, 2000-luvun ensimmäisen globaalin talouskriisin aikana (Roberts 2016).

Tässä artikkelissa hyödynnetään marxilaisen kriisiteorian (esim. Clarke 1994; Howard & King 1992, luku 16; Shaikh 1978) viitekehystä globaalin kapitalismin nykyisen vaiheen ja sen kriisidynamiikan ymmärtämiseksi. Kiinnitämme erityistä huomiota vuoden 2008 kuluessa toden teolla puhjenneen suuren taantuman syihin ja vaikutuksiin sekä tuon talouskriisin käynnistämään

globaalin kapitalistisen talousjärjestelmän uudelleenorganisointumiseen, jota vuonna 2020 puhjennut koronakriisi on sittemmin vain kiihdyttänyt. Nämä murrokset osoittavat, että ne rakenteelliset muutokset ja uudet institutionaaliset puitteet, jotka 1970-luvun stagflaatiokriisin jälkeen ovat ruokkineet kapitalismin toimintaa, eivät enää kykene turvaamaan entiseen tapaan pääomien kasautumista. Artikkelissa hahmotetaan keskeisimpiä rakenteellisia ehtoja, jotka tuottavat kapitalismin taipumusta kriisiytyä, ja sovelletaan niiden tarjoamaa näkökulmaa koronakriisiin myötä nousseeseen tilanteeseen. Artikkelissa esittää ajankohtaisen teoreettisen synteessin marxilaisesta ja kapitalismin kehitystä kriittisesti hahmottavasta empiirisestä tutkimuksesta (esim. Duménil & Lévy 2011; Li 2020; Shaikh 2016; Tsoulfidis & Tsaliki 2019) ja kehittää samalla marxilaista kriisiteoriaa globaalin poliittisen talouden muutosten selittämisen työkaluna.

Artikkelimme aluksi tarkastelemme kriisiteorioiden historiallista jatkumoa ja nostamme esiin niiden piirissä syntyneitä keskeisiä jakolinjoja ja kiistakohtia talouskriisien selittämisessä. Seuraavassa osassa esittelemme marxilaisten kriisiteorioiden suuntauksia painottaen tarvetta ylittää perinteiset vastakkainasettelut ja yksipuoliset painotukset. Kolmannessa osassa yhdistämme marxilaisen kriisiteorian yleisen viitekehyksen niihin mekanismeihin, jotka muuntavat kriisin pelkästä mahdollisuudesta kapitalismin taloudelliseksi todellisuudeksi. Neljännessä osassa sovellamme artikkelissa hahmoteltua teoriakehystä koronakriisin kulun selittämiseen: pohdimme, millaisia välillisiä vaikutuksia suurella taantumalla on ollut kapitalismin toimintaan ja mitä vuonna 2020 puhjennun koronakriisin eteneminen kertoo kapitalismin nykyisistä rakenteellisista toimintaehdoista globaalilla tasolla.

Kriisiteoriat historiallisessa jatkumossa

Vaikka taloudellisia kuplia tuottaneet maniat ja niiden puhkeamiseen liittyvät paniikit yleistyivät markkinasuhteiden leviämisen myötä Euroopassa uudella ajalla, säännöllisesti toistuvana ilmiö-

nä talouskriisit liittyvät eritoten teollisen kapitalismin globaalin leviämisen aikakauteen 1800-luvulta eteenpäin (Besomi 2012a; Marx 1978, 478–479). 1700-luvulla elänyt Adam Smith ei tuntenut kapitalistista ylituotantoa ja sen mukanaan tuomia talouskriisejä, vaan hänelle tuttuja olivat ainoastaan luotto- ja rahakriisit, jotka edeltävät teollista kapitalismia ja alkavat toistua pankki- ja luottolaitoksen laajennuttua (Marx 1978, 525; Smith 2015). Jos rahataloudelliset tekijät, jotka mahdollistavat kriisien puhkeamisen, olisivat olleet myös talouskriisien syy, olisi kriisien pitänyt toistua säännöllisesti jo kauan ennen 1800-lukua (Persky 2018, 276–277). Näin ei kuitenkaan ollut, vaan vasta teollinen vallankumous sekä koneiden ja suurteollisuuden läpimurto tuotannossa nostivat säännöllisesti toistuvan suhdannekierron talousjärjestelmän pysyväksi elementiksi, mikä samalla teki talouskriiseistä toistuvia.

Talouskriisien kilpailevia selityksiä yli kahdensadan vuoden ajalta vertaillut Daniele Besomi (2012b) erottelee kriisejä ja suhdannevaihteluita koskevasta ymmärryksestä kolme aikakautta, joita kutakin jäsentävät omat teoreettiset vastakkainasettelunsa. Ensimmäisessä vaiheessa 1800-luvulla vastakkain oli klassisen poliittisen taloustieteen niin sanottuun Sayn lakiin nojannut visio, joka näki kapitalismin itsestään tasapainottavana ja suhteellisen vakaana järjestelmänä¹, ja tällaista poliittisen liberalismiin ympärille rakentunutta ortodoksiaa vastaan asettuneiden kriitikoiden kirjava ryhmä, joka piti sisällään alikulutusteoriaa, varhaisia sosialisteja ja erilaisia suhdannekiertoteorioita, joihin voi laskea mukaan myös Marxin kriisiteorian. Toisessa vaiheessa, 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla, teoria suhdannevaihteluista kukoisti erillisenä tutkimussuuntana, joka myötäili tuolloin yleistynyttä käsitystä kapitalismin epävakauden kasvusta ja suhdannekierron toistuvasta luonteesta. Toisaalta samanaikaisesti taloustieteen ortodoksian sisällä kasvoi voimistuva skeptisismi kriisien syitä koskevia yleistyksiä kohtaan. Toisen maailmansodan jälkeisessä kriisiteorioiden kolmannessa kehitysvaiheessa tyypillistä on ollut yhtäältä keynesiläisen vallankumouksen liudentuminen osaksi moninaisia heterodoksia teorioita, jotka koros-

tavat kapitalistisen talousjärjestelmän epävakauden sisäsyntyistä luonnetta, ja toisaalta talouskriisien satunnaista ja ulkoista luonnetta painottavien selitysmallien nousu uudestaan hallitsevaan asemaan taloudellisessa ortodoksiassa. (Besomi 2012b, 158–159.)

Marxilaisen kriisikäsitteen erityispiirteitä voi valottaa vertaamalla sitä yleisempiin vaihtoehtoihin selitysmalleihin, joita kutsumme *ortodoksiseksi* ja *keynesiläiseksi* perspektiiviksi.² Ortodoksisesta näkökulmasta talouskriisit johtuvat satunnaisten ja ulkoisten syiden yhteenlankeamisesta tietyllä hetkellä (Besomi & Colacchio 2012). Monesti varsinaiseen talouskriisiin ajautumisesta syytetään lisäksi vääränlaista talouspolitiikkaa, jolla on vaikeutettu tilannetta sen sijaan, että olisi annettu markkinavoimien spontaanin toiminnan vakauttaa tilanne. Tällöin valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan, esimerkiksi sallimalla hintojen sopeutumista hidastavien instituutioiden olemassaolon, on olennainen osa talouskriisien selitystä. Ratkaisuksi kriisiin oireisiin, kuten työttömyyden tai inflaation nousuun, on tällöin luontevaa esittää markkinoiden automaattista kykyä korjata syntyneet epätasapainot. Työttömyys korjautuu palkkojen laskiessa ja hintavakaus saavutetaan, kun korot nousevat tasolle, jossa säästäminen ja investoinnit ovat makrotaloudellisessa tasapainossa. Puhuttaessa muodossaan ortodoksinen visio johtaa varsin paradoksaaliseen kuvaan kapitalismin kriisitaipumuksista: kriisit ovat teoriassa mahdottomia, mutta silti niitä käytännössä puhkeaa ja vieläpä varsin säännöllisesti.

Keynesiläinen kriisiselitys yhdistää aineksia alikulutusta, ylivelkaantumista ja liikkakasautumista korostavista ideoista makrotaloudelliseen suhdannekierron malliin (Minsky 1975, 58–64). Keynesiläisellä viitekehyksellä on yhtymäkohtia marxilaiseen selitysmalliin. Molemmissa kapitalismi nähdään olennaisesti rahataloutena ja markkinavoimien synnyttämä epävakaus otetaan lähtökohtaisesti huomioon. Keynesin (2013, 315–320) oma tarina kriisien välittömistä syistä lähtee liikkeelle elinkeinoelämän voitto-odotusten äkillisestä romahduksesta. Tämän muutoksen syyt liittyvät usein suhdannekierron vaiheeseen, jossa nousukausi on saavuttanut huippunsa ja kääntyy

yllättäen talouslaskuksi. Kyse voi kuitenkin olla myös ulkoisesta shokista, joka katkaisee taloudellisen kehityksen. Keskeistä on kokonaiskysynnän nopea lasku investointien sukeltaessa. Kerroinvaikutusten välityksellä kokonaiskysynnän puute leviää koko talouteen, eivätkä markkinavoimat kykene itsenäisesti kääntämään prosessia liika säästämisestä eroon pääsemiseksi tarvittavaan suuntaan. Tässä tilanteessa valtio voi talouspoliittisilla toimillaan joko pahentaa tai parantaa tilannetta. Talouden vakauden turvaamiseksi tarvitaan aktiivista talouspolitiikkaa, joka ylläpitää taloudellista toimeliaisuutta takaamalla riittävän kokonaiskysynnän tason, mutta tekee sen rajoissa, joissa rahatalouden vakaus ei vaarannu.

Vaikka keynesiläisyys tarjoaa nähdäksemme realistisemman perustan talouskriisien arvioinnille kapitalismin oloissa kuin makrotaloustieteen ortodoksia, myös sen erot marxilaiseen lähestymistapaan ovat merkittäviä. Ensinnäkin marxilaisessa teoriassa *kriisit seuraavat sisäsyntyisesti kapitalismin normaalista toiminnasta*. Kriisiselityksen ydin ei ole valtion virheellinen talouspolitiikka (vaikka tälläkin voi olla osuutensa) tai kokonaiskysynnän riittämättömyys (vaikka kriisi aina ilmenee kokonaiskysynnän puutteena), vaan *kapitalismin yleinen toiminta järjestelmänä*. Talouskriisit ovat tuotantotavan sisäisten ristiriitojen ilmausta. Siinä missä perinteinen taloustiede näkee järjestelmän tasapainon sen normaalina tilana ja kriisit toistuvina ja ajoittaisina poikkeamina tästä tasapainosta, marxilaisesta näkökulmasta kriisit ovat välttämättömiä korjauksia järjestelmällisiin epätasapainoihin, jotka ovat kapitalismin normaali tila (Besomi 2006, 147).

Toiseksi marxilainen kriisiteoria paikantaa toistuvien talouskriisien synnyn kapitalismissa järjestelmälle luonteenomaiseen, pääomien kasaamisen sisäisesti ristiriitaiseen ja turbulentiin luonteeseen (Shaikh 1978). Pääomien loputon kasaaminen ja laajeneminen yhä uusille elämäntilanteille ja maantieteellisille seuduille määrittävät kapitalismin systeemistä imperatiivisia (Wallersteini 1987). Kriisit seuraavat kapitalismin systeemisistä ominaisuuksista ja niillä on *yleiset rakenteelliset edellytykset*, jotka tekevät niiden toistumisesta kapitalismin puitteissa väistämätöntä

– tai ainakin vaikeasti vältettävää.³ Marxin näkökulmasta kapitalismin liikkeessä on samanlaisesti olemassa kaksi vastakkaista puolta, jotka joutuvat hankaukseen ajaututtaessa kriisiin: (1) sellaiset elementit, jotka ovat olennaisesti yhtä, ajetaan eroon toisistaan; (2) nämä toisistaan itsenäistyneet, toistensa vastakohtiksi jähmettyneet elementit pakotetaan väkivaltaisesti takaisin yhteen (Marx 1978, 513). Esimerkiksi rahan käyttö erottaa oston ja myynnin vaihtoprosessin kahdeksi toisistaan erilliseksi kohtioksi; tavaroiden rahavälitteinen kierto erottaa tuotannon ja kulutuksen toisistaan ja mahdollistaa ristiriitojen tai epätasapainojen kehittymisen niiden välille. Talouskriisin aikana näiden vastakohtaisten elementtien taka-alalle painettu yhteys puhkeaa esiin pakottavalla voimalla. Samalla kun yhteiskunnallinen liikkumatila lisääntyy, ristiriidan äärikohtiot voivat eriytyä yhä kauemmas toisistaan. Institutionaaliset järjestelyt eivät voi kuitenkaan hävittää niiden sisäistä yhteyttä, ellei se samalla hävitä sitä yhteiskunnallista muotoa (ts. kapitalistisia tuotantosuhteita), josta ristiriita alun perin kumpuaa. (Marx 1978, 505; 1986, 50–55.)

Kolmanneksi *kapitalismin kehitys rakentuu historiallisesti vanhan päälle*: järjestelmä uusintaa yhteiskunnalliset suhteet, joiden varassa sen toiminta on, mutta aina enemmän tai vähemmän muuntuneessa muodossa. Kapitalismin kehitys on polkuriippuvaista: järjestelmän tulevaa kehitystä määrittävät sen kulkeman historiallisen polun asettamat rajat. Kun kapitalismin rakenteet kasvavat ja muuntuvat, seuraava kriisi sisältää aina jotain uutta ja erityistä. Todellisessa historiassa pääomien kiertokulku kohtaa jatkuvasti esteitä, jotka ylittäessään se luo uudenlaista tilaa yhteiskunnallisten ristiriitojen ja vastakohtien muodostumiselle ja laajenemiselle. Pääoma on ekspansiivinen voima, joka haluaa virrata ulos rajoistaan ja kiertää ympärilleen kerääntyneet esteet. Kapitalistisen kasautumisen anarkistinen ja kilpailullinen luonne ylläpitää epätasapainoja, ja pääoman kyky kiertää kasautumisen ja arvonnäkökulman esteitä luo mekanismit, joilla näille epätasapainoille tarjotaan alati uusia väyliä liikkua.

Teoreettinen viitekehys, jossa Marx tarkastelee kapitalismin uusintamista, on *pääoman kier-*

tokulku (Marx 1974a, luku 5; 1974b, luvut 1–5; ks. myös Dos Santos & Foley 2017). Tämä viitekehys yhdistää tuotannon ja kierron toisiinsa ja mahdollistaa rahatalouden ja kriisien suhteen käsitteellisesti tarkan analyysin. Pääoman kiertokulku muodostuu toisiaan seuraavista vaiheista, jotka muodostavat *operationaalisesti suljetun kehän*: määrätty operaatiot seuraavat kiertokulussa toinen toistaan samassa järjestyksessä, ja kierron lähtökohtana ja päätepisteenä toimii raha, joka sulkee prosessin. Marx käytti pääoman kiertokulun kuvauksessa kaaviota R–T...(P)...T'–R'. Toisiaan samassa järjestyksessä seuraavat pääomankierron vaiheet ovat (1) pääoman sijoittaminen tuotantovälineisiin ja työvoimaan R–T; (2) välitön tuotanto ...(P)... ja (3) tavaran myyminen T'–R'. Kutakin vaihetta luonnehtivat myös niille ominaiset *yhteiskunnalliset välttämättömyydet*: (1) *Pääoman sijoittaminen tuotantoon* edellyttää, että kapitalisteilla on riittävästi rahaa tuotantoon tarvittavan työvoiman ja tuotantovälineiden ostoon ja että työvoimaa ja tuotantovälineitä on ostettavissa markkinoilta. (2) *Tavarantuotanto* edellyttää, että tavarat tuotetaan kilpailukykyisessä yhteiskunnallisessa normalityöajassa. (3) *Tuotetun tavaran myynti* edellyttää kykyä realisoida tuotetun tavaran arvo markkinoilla.

Formaalisti pääomankierron asettamat yhteiskunnalliset välttämättömyydet on mahdollista täyttää kasvavassa mittakaavassa ilman keskeytyksiä tai kriisejä (Trigg 2006, 50–62). Todellisuudessa laajamittainen katkos pääomankierron rakenteellisten ehtojen toteutumisessa johtaa kiertokuluprosessin lyhyempään tai pidempään keskeytymiseen ja siten kapitalistisen uusintamisen vaarantumiseen. Stavros Tombazosin (2020, 1064–1065) mukaan pääomalla on kolme päärytmiä: (1) *kasautumisen rytmi* tahdittaa lisäarvon muuttamista takaisin pääomaksi (pääoman sijoittaminen), (2) *arvonnäkökulman rytmi* vuorostaan antaa tahdin lisäarvon pumppaamiselle toisten työstä (kapitalistinen tavarantuotanto) ja (3) *lisäarvon realisoinnin rytmi* puolestaan tahdittaa tavaroiden myyntiä (tavaran myynti). Nämä taloudelliset rytmit vastaavat edellä esitettyjä yhteiskunnallisten välttämättömyyksien kuvaamia pääoman kiertokulun vaiheita. Kapitalistinen uu-

sintaminen laajentuvassa mittakaavassa perustuu Tombazosin mukaan näiden rytmien samantahtisuudelle. Vastaavasti epätahtisuus seuraa yhden rytmien ajoittaisesta itsenäistymisestä suhteessa muihin. Talouskriisit ovat, kaikkein yleisimmän luonnehdinnan mukaan, tilanteita, joissa pääomankierron rytmit ajautuvat ”rytmihäiriöön”.

Todellinen globaali kapitalismi muodostuu miljoonista toisiinsa kytkeytyneistä pääomankierroista, joiden subjektina erikokoiset ja eri aloilla ja eri yritysten sisällä operoivat pääomat toimivat. Nämä kytkenyt ylittävät valtioiden rajat ja liittävät toisiinsa pääomia eri puolilla maailmaa. Tässä maailmassa pääoman kiertokulku kohtaa jatkuvasti sekä ulkoisia että sen itse itselleen kasaamia esteitä. Yleensä kapitalismi kykenee vattomasti työntämään tieltään useimmat näistä esteistä. Marxilaisen kriisiteorian kannalta olennainen kysymys on, miksi jotkut keskeytykset pääomankierrossa eivät tule nopeasti korjatuiksi, vaan muuntuvat pitkäaikaisiksi rakenteelliseksi kriiseiksi. Marxilaisten kriisiteorioiden kaksi päälinjaa keskittyvät etsimään kapitalismin kriisien syitä joko kokonaisuutensa tai voittoasteen ongelmista (Basu & Vasudevan 2013, 59).

Perinteisten marxilaisten kriisiteorioiden puutteet

On melkein pä truismi todeta, että Marx ei esittänyt mitään yleistä kriisiteoriaa (Clarke 1994, 279–281). Kuitenkin läpi *Pääoman* ja muiden Marxin keskeisten taloudellisten tutkimusten kulkee johdonmukainen teoreettinen skeema, jonka puitteissa kriisi-ilmiöitä käsitellään. Tämän rinnalla se, että Marx ei koskaan kirjoittanut kirjaa tai edes lukua kriisiteoriasta, on toissijaista. Paljaimmillaan Marxin kriisiteoreettinen argumentti on esitetty vuosina 1857–1858 kirjoitetussa käsitteistökirjoituskokoelmassa *Grundrisse* (Marx 1986). Lähimmäksi kokonaisen kriisiteoreettisen luvun kirjoittamista Marx tulee *Lisäarvoteorioiden* toisen kirjan luvussa 17, jossa hän arvostelee David Ricardon kasautumisteoriaa (Marx 1978, 470–546). Myöhempi marxilainen kriisiteoreettinen keskustelu on tarttunut lukuisiin Marxin tarjoamiin empiirisiin havaintoihin ja teoret-

tisiin muotoiluihin. Tämä debatti ei kuitenkaan ole tuottanut yhtenäistä marxilaista kriisiteoriaa, vaan erimielisyydet ovat huomattavia (Basu & Vasudevan 2013, 57–58).

Teoreettisten mallien kirjavuus on kuitenkin ollut myös hyvä asia, sillä se on pakottanut eri selitysmallien kannattajia vastaamaan toisten esittämiin argumentteihin ja evidenssiin. Vaihdoehtoisten selitysmallien kilpailu on edistänyt teoreettista keskustelua ja tuottanut runsaasti empiiristä tutkimusta. Marxilaiset kriisiteoriat on tavanomaista jakaa neljään vaihtoehtoiseen suuntaukseen, joita kutsumme alikulutusteorioiksi, epäsuhtateorioiksi, voittoasteen laskun teorioiksi ja voittoahdinkoteorioiksi (Basu & Vasudevan 2013, 58; Howard & King 1992, luku 16; Shaikh 1978). Näitä suuntauksia erottaa toisaalta kriisin pääsyyn etsiminen joko voittoasteen laskusta tai kokonaisuutensa puutteesta, toisaalta kriisitaipumuksen ensisijaisen lähteen etsiminen joko markkinoilta tai tuotannosta.

Alikulutus- ja epäsuhtateorioita yhdistää kriisin syyn hakeminen kokonaisuutensa riittämättömyydestä. Alikulutusteorioissa kapitalismin kriisitaipumuksen lähteeksi nostetaan järjestelmän sisäinen kyvyttömyys tuottaa tarpeeksi efektiivistä kysyntää kulutushyödykkeiden ostamiseksi, minkä vuoksi kapitalistinen talous on kriisialti ja taipuvainen stagnaatioon (Shaikh 1978, 222–226; 1987, 121–122). Toisaalta se historiallinen tosiasia, että kapitalismi on kriisialtiin luonteensa ohella myös kykenevä luomaan ennennäkemätöntä talouskasvua, on pakottanut alikulutusteoriat etsimään kasvun syitä kapitalistisen tuotantotavan ulkopuolelta. Esimerkiksi Rosa Luxemburg (2003, 434–447) argumentoi, että kapitalismin on etsittävä kysyntää ei-kapitalistisista tuotantotavoista, mikä on historiallisesti johtanut siirtomaiden hankintaan ja laajempien markkinoiden havitteluun. Kun ei-kapitalistiset yhteiskuntamuodot ovat muuttuneet lopulta kapitalistisiksi, seuraa Luxemburgin (2003, 338–347) mukaan kapitalistisen tuotantotavan ylitsepääsemätön kriisi. (Clarke 1994, 53–58; 2012, 93; Shaikh 1978, 228–229.)

Epäsuhtateoriat olivat vaikutusvaltaisen kriisiteorian suuntaus 1900-luvun alkupuolella, mut-

ta uudemmissa keskusteluissa niiden rooli on ollut vähäinen. Näiden kriisiteorioiden perusajatus on, että kapitalistisen tuotannon kriisit seuraavat kulutus- ja tuotantohyödykkeiden tuotannon keskinäisyyksien ajautumisesta yhteensopimattomuuden tilaan. Kulutushyödykkeiden kysynnällä ei ole kuitenkaan yhtä keskeistä roolia kuin alikulutusteorioissa, sillä pääoman liikakasautumisen tuottamat ongelmat syntyvät perimmänsä tuotantohyödykkeiden kysynnän puolelta. (Clarke 2012, 94–95; Shaikh 1978, 227–230.) Ongelma talouskriisin taustalla on epäsuhtateorioiden mukaan siis se, ettei eri tuotannonalojen tuotantokapasiteettien käyttöä ja kasvua kyetä kapitalismissa koordinoimaan harmonisesti, vaan vallalla on ”tuotannon anarkia”. Tässä mielessä epäsuhtateorioiden näkemys kriiseistä liittyy myös kokonaiskysyntään: ongelma on, ettei efektiivinen kysyntä jakaudu tasasuhtaisesti kulutuksen ja tuotannon kasvun välillä. Kriisien välttäminen saattaisi toteutua kapitalismissa, mikäli koordinaatio harjoitettaisiin suunnitelmallisesti.

Voittoasteen laskutaipumuksesta Marx kirjoitti etenkin *Grundrissessa* ja *Pääoman* kolmannessa kirjassa argumentoiden, että pysyvän pääoman kasvu suhteessa vaihtelevaan pääomaan johtaa kapitalismin kehittyessä laskevaan voittoasteeseen (Marx 1976, 214–217). Marxin kuoleman jälkeen ajatus pysyi marginaalissa, Henryk Grossmanin (1992) ja Paul Mattickin (1971) kaltaisten ”ulkopuolisten” korostamana kriisimekanismina. Vasta 1970-luvun akateemisen radikalisoitumisen aalto yhdessä stagflaatiokriisin kanssa nosti voittoasteen laskun uudelleen marxilaisen kriisiteoreettisen keskustelun keskiöön. Voittoasteen laskutendenssin merkityksestä on sen jälkeen debatoitu kiivaasti: osa marxilaisista on kyseenalaistanut sen merkityksen marxilaiselle kriisiteorialle (Baran & Sweezy 1968; Heinrich 2013) samalla, kun toiset ovat puolustaneet voittoasteen laskutendenssiä olennaisimpana kapitalistisena kriisitendenssinä (Carchedi & Roberts 2018; Moseley 1992; Shaikh 1978; 1987; 2016, luku 16). Voittoasteen laskua on tulkittu myös syklisenä ilmiönä: kriisien sattuesssa olemassa olevaa tuotantokoneistoa hävitetään, minkä seurauksena pääoman kokoonpano laskee ja voittoaste nousee (Reuten

& Thomas 2011).

1970-luvulla Andrew Glyn ja Bob Sutcliffe (1972), Raford Boddy ja James Crotty (1975) sekä Bob Rowthorn (1976) kehittivät toisenlaisen tavan tulkita voittoasteen laskua. Näitä tulkintoja voi kutsua voittoahdinkoteorioiksi, sillä niiden mukaan voittoasteen lasku johtuu voittojen vähenemisestä suhteessa palkkoihin ja, päinvastoin, palkkojen kasvusta suhteessa voittoihin. Voittoahdinkoon vetoavat selitykset esittävät, että nousevat palkat johtavat kriisiin investointien ehtyessä ja talouskasvun hidastuessa, kun kapitalistit eivät enää usko voivansa realisoida yhtä paljon (tai enemmän) voittoja kuin aiemmin. (ks. Clarke 2012, 94; Shaikh 1978, 237–238; 1987, 122–123.) On kiinnostavaa, että Marx (1976, 243, 249) kyseenalaisti voittoahdinkoteorioille ominaisen väitteen, jonka mukaan kriisit olisivat seurausta riiston vähyydestä, ja argumentoi, että voittoasteen lasku johtuu pitkällä aikavälillä pääoman kokoonpanon kasvusta, ei nousevista palkoista. Vaikka voittoahdinkoteorioiden väitteisiin liittyy epäselvyyksiä, sovelletaan niitä vielä tänäkin päivänä (esim. Martins & Rugitsky 2021).

Otto Kyyrönen (2021, 25) on muodostanut neljästä kriisiteorian perinteestä nelikentän (ks. Taulukko 1), joka koostuu kahdesta käsitteellisestä vastinparista. Vertikaalinen akseli kuvaa kriisin alkukohtia (joko markkinat tai tuotanto) ja horisontaalinen akseli kriisin keskeistä syytä (joko efektiivisen kysynnän tai voittojen puute). Kun näiden kahden vastinparin osat yhdistetään toisiinsa, on mahdollista esittää neljä kriisiteorian perinnettä yhden nelikentän puitteissa.

Alikulutusteoriat näkevät kriisien syntyvän, koska markkinoilla ei ole riittävästi efektiivistä kysyntää kulutushyödykkeiden ostamiseksi. Epäsuhtateoriat esittävät, että efektiivistä kysyntää ei ole riittävästi tuotannon sääntelemättömyyden vuoksi. Voittoahdinkoteoriat argumentoivat, että voittoaste laskee, koska työmarkkinoilla määräytyvä palkkataso kasvaa liiaksi suhteessa voittoihin. Voittoasteen laskun teoria esittää voittoasteen laskevan tuotannollisen kokoonpanon muutoksen – siis pääoman kokoonpanon kasvun – vuoksi. Nähdäksemme kukin näistä yhtä ratkaisevaa muuttujaa painottavista perinteistä

KRIISIEN SYY

KRIISIEN ALKUKOHTIO		Efektiivisen kysynnän puute	Voittojen puute
	Markkinat	Alikulutusteoriat	Voittoahdinkoteoriat
	Tuotanto	Epäsuhtateoriat	Voittoasteen laskun teoriat

Taulukko 1. Marxilaisen kriisiteorian nelikenttä. Lähde: Kyyrönen 2021, 25.

on puutteellinen, sillä kriisit aiheutuvat yhden muuttujan sijaan kapitalismin perustassa sijaitse- vasta fundamentaalaisesta epävakaudesta.

Esimerkiksi alikulutusteorioiden painottama efektiivisen kysynnän puute ei ole kapitalististen kriisien syy, vaan pikemmin jo puhjennut kriisin vaihe. Koska tämä vaihe on se, johon valtio voi finanssi- ja rahapolitiittisilla toimillaan välittömim- min vaikuttaa, on ymmärrettävää, että kokonais- kysyntä on keskeisellä sijalla kriisien sääntelyä koskevissa talouspoliittisissa toimenpidesuosituksissa. Vastaavasti epäsuhtateoriat ovat oikeassa siinä, että kapitalismi synnyttää epätasapainoja monella tasolla ja näiden väkivaltainen purkau- tuminen on aina kapitalististen kriisien välitön syy, mutta epäsuhtateorioilla on vaikeuksia selit- tää, miksi kapitalismi ei kykene itsenäisesti sel- viytymään epäsuhtadista markkinamekanismin välityksellä. Sekä alikulutus- että epäsuhtateoriat kiinnittyvät siihen tosiasiaan, että rahataloudel- lisenä ilmiönä kapitalistinen kriisi ilmenee aina kokonaiskysynnän puutteena. Marx (1974b, 380) kuitenkin argumentoi, että yritys selittää talous- kriisejä kapitalismissa maksukykyisen kulutus- kysynnän puutteella on ”pelkkää tautologiaa”: jos kriisien selitys olisi liian pieni palkkaosuus, pitäisi kriisejä edeltävälle nousukaudelle tyypil- lisen palkkaosuuden kasvun loitontaa talouskrii- sin puhkeamista, ei toimia varoituksena kriisin saapumisesta. Ylipäänsä kysyntä ja tarjonta eivät ole kokonaistalouden tasolla riippumattomia toi- sistaan kapitalismissa, vaan pääoman liikkeiden välityksellä molemmat ovat sidoksissa voittoon (Shaikh 2016, 615–616).

Voittoahdinkoteoriat ovat oikeassa siinä, että ratkaisu kapitalismin kriisitendensseihin voi pää- oman näkökulmasta olla palkkojen painaminen alas- päin voittoasteen palauttamiseksi, vaikka voittoasteen lasku ei rakenteellisesti seuraisikaan

palkkojen liian korkeasta tasosta, vaan tuotan- non rakennemuutoksista. Viimeiseksi voittoas- teen lasku ei ole kapitalististen kriisien synty- kanismi, vaikka se onkin todellinen tendenssi ka- pitalismin teollisissa keskuksissa (Basu ym. 2022). Voittoasteen sekulaari lasku on rakenteellinen il- miö, joka yhtäältä tekee kapitalistisesta taloudesta hauraamman ja toisaalta hidastaa järjestelmän toipumista ja uuden noususuhdanteen käynnisty- mistä. Koska voittoaste on keskeinen kapitalis- tisen talousjärjestelmän ”terveysindikaattori”, se toimii taustana järjestelmän uusintamisen va- kaudelle. Kuitenkaan voittoasteen lasku ei välit- tömästi johda talouskriisiin, vaikka se tekee pää- oman kokonaiskierrosta hauraamman voimista- essaan pääomien välistä kilpailua samalla, kun lisäarvon tuotanto vaikeutuu. Voittoasteen lasku viittaa sinänsä kuitenkin vain kriisin mahdolli- suuteen tai todennäköisyyteen.

Kuten Simon Clarke (1994, 279–285) on pai- nottanut, Marxin fokus ei ole kriiseissä katastro- faalisena tapahtumana, vaan kapitalistisen tuot- tantomuodon synnyttämän yhteiskunnallisen olemassaolon pysyvistä epävakaudesta, jonka tiivistymiä kriisit ovat. Kapitalistinen kilpailu ei hillitse tendenssiä liikatuotantoon, vaan se edel- lyttää ja kasvaa kapitalistisesta liikatuotannosta. Niinpä kapitalistisen kasautumisen kilpailullinen sääntely tapahtuu kriisien välityksellä: liikkasau- tuminen ja kriisi ovat kapitalistisen kasautumisen normaali muoto. Tämä taipumus liikatuotantoon on ominainen kaikille tuotannon haaroille. Kysei- nen tendenssi toteutuu kuitenkin epätasaisesti eri alueilla, koska pääoman kasaamisen tahtia mää- rittävät olennaisesti kaikkein dynaamisimmat toi- mialat. Juuri nämä johtavat alat toimivat kapita- listisen kasautumisen liikkeelle panevana voima- na. Johtavien toimialojen erityispiirteet antavat kapitalistisen kasautumisen vaihteleville kausille

oman luonteensa. Taloudelliset kriisit, joita esiintyy kapitalistisen kasautumisen kuluessa, ovat Marxille pintapuolinen ilmaus tuotantotavan fundamentaalisesta sisäisestä ristiriidasta. Tämä ristiriita piilee käyttöarvojen ja arvojen tuotannon eroamisesta toisistaan ja edellisen alistamisesta jälkimmäiselle. Juuri tämä käyttöarvojen tuotannon alistaminen lisäarvon tuotannolle ja anastamiselle on kaikkien kapitalististen talouskriisien perimmäinen edellytys. Tätä ristiriitaa ei kuitenkaan voi operationalisoida yksiselitteiseksi muuttujaksi, koska kyseessä on rakenteellinen asiantila, joka aina nojaa kahden tai useamman muuttujan välisiin suhteisiin.

Taluskriisien välttämättömyys kapitalismissa

Marx suhtautui happamasti kriisikäsitteisiin, jotka jäivät pelkän kriisien mahdollisuuden toteamisen asteelle. Vaikka kapitalistisen tuotannon yhteiskunnallinen muoto on kriisien synnyn perimmäinen taustaedellytys, varsinainen vaikeus on sen osoittamisessa, miten kriisien mahdollisuus kehittyy niiden todellisuudeksi. Perinteisesti juuri tämän vaikean askeleen hahmottaminen on ollut marxilaisten kriisiteorioiden ongelma. Tämä koskee jossain määrin myös Marxia itseään, sillä useista yrityksistä huolimatta Marx ei koskaan kyennyt yksilöimään täysin tyydyttävästi mekanismeja, joihin osittaisen liikatuotannon muuntuminen yleiseksi liikatuotannoksi perustuu. Nämä mekanismit on kuitenkin mahdollista yksilöidä. Tämän askeleen ottamisessa seuraamme Joseph Perskyn (2018) ehdotusta, jonka mukaan kriisit aktualisoi kolmen tekijän yhteenlankeaminen: (1) kapitalismin uusi teollinen organisaatio, (2) kapitalistisen kasautumisen riippuvuus johtavista toimialoista ja (3) kapitalistista taloutta luonnehtiva keskinäisriippuvuus (ts. kysyntäshokkien vertikaalinen ja horisontaalinen leviäminen).

Marx erottelee ehdot, jotka mahdollistavat liikatarjonnan, ja ehdot, jotka tekevät liikatarjonnan kapitalismin välttämättömän osan (Persky 2018, 271). Jo John Stuart Mill huomioi nämä ehdot: ostaja ja myyjä eriytyvät rahataloudessa toisistaan luoden kiilan kysynnän ja tarjonnan välil-

le. Marx (1978, 502) kuitenkin kritisoi Millia siitä, että Mill ei tunnista ehtoja, jotka tekevät liikatarjonnan välttämättömäksi, minkä vuoksi liikatuotanto näyttäytyy hänelle puhtaana satunnaisena tapahtumana. Klassisen poliittisen talouden edustajat hyväksyivät kyllä ajatuksen, että yhdellä toimialalla syntyy liikatuotantoa ja ylikapasiteettia, ja juuri tällä kohtaa he kutsuivat apuun kysynnän ja tarjonnan taikavoimat: liikatarjonta on ilmausta epäsuhdasta, jonka korjaaminen vaatii tuotannon tai kapasiteetin karsimista siitä kärsivällä alalla. Kun tarjonta ylittää kysynnän, hinnat laskevat ja niiden mukana yritysten voitot. Pääomaa ei kannata tässä tilanteessa pitää sidottuna toimialalla, minkä vuoksi osa pääomista siirtyy jonnekin muualle tai tuhoutuu. Liikatuotanto ja ylikapasiteetti häviävät, ja hinnat kohoavat takaisin tasolle, joka takaa yleisen voittoasteen toteutumisen talouden heilahteluista kärsineellä alalla. Markkinamekanismin toiminta estää liikatarjonnan muuntumisen yleiseksi kriisiksi.

Marx ei uskonut yllä kerrotun tarinan kertovan kapitalistisen kasautumisen todellisuudesta. Hän argumentoi, että yhdellä merkittävällä toimialalla tapahtuvan kriisin ja yleisen kriisin välille tehtävä erottelu on ”erottelu ilman eroa” (Persky 2018, 278). Todellisuudessa kapitalistinen tuotantotapa on synnyttänyt *uuden teollisen rakenteen*, jossa eri alat ovat elimellisesti kytkeytyneet toisiinsa tuotannon yhteiskunnallisen luonteen vuoksi. Uutta kapitalismin teollisessa rakenteessa on pysyvän pääoman kasvanut rooli ja työväestön riippuvuus palkoista. Kun tuottaja käyttää paljon pysyvää pääomaa (esim. koneita, väli tuotteita ja raaka-aineita), hänen tuotantonsa synnyttämä kysyntä muodostuu lukuisilla toisilla aloilla tuotettujen arvojen realisoimisen edellytykseksi. *Johtavat toimialat* ovat niitä, joilla pääomien kasautuminen on erityisen nopeata ja jotka tätä kautta ylläpitävät kapitalistisen kasautumisprosessin tahtia (Persky 2018, 277). 1800-luvun oloissa tekstiiliteollisuus ja rautatiet toimivat tyypillisinä esimerkkeinä, kun taas 1900-luvulla johtavia toimialoja ovat olleet esimerkiksi autoteollisuus ja elektroniikkateollisuus. Kapitalistisen kasvun oloissa nämä johtavat toimialat (tai sektorit) tulevat tärkeämmiksi ja tärkeämmiksi samalla,

kun eri toimialojen väliset linkit muuttuvat entistä keskeisemmiksi.

Teollisen kapitalismin kaltaisessa *keskinäisriippuvaisessa* talousjärjestelmässä shokit leviävät sekä vertikaalisesti että horisontaalisesti. Kun puuvillakankaan valmistuksen kaltainen johtava toimiala kohtaa negatiivisen kysyntäshokin, tilanteen aiheuttamat supistukset ja irtisanomiset välittyvät takaisin tarjontaketjua ja sen kaikkia sivujokia pitkin: puuvillakankaan liikatuotanto tai voittojen puute luo puuvillan, tekstiilintuotannon koneiden ja muiden tuotantopaneosten liikatuotantoa (Marx 1978, 522–523). Vertikaalinen leviäminen tapahtuu arvoketjujen suuntaisesti haarautuen yhä laajemmalle taloudessa. Kriisit leviävät myös horisontaalisesti: kun työläiset irtisanotaan johtavalla toimialalla ja siitä riippuvilla muilla toimialoilla, tämä johtaa kysynnän laskuun, joka leviää koskemaan kaikkia kulutustarvikkeita tuottavia aloja (Marx 1978, 523). Kapitalistien voittojen laskeminen vaikuttaa samansuuntaisesti vähentäen heidän kulutustaan, investointejaan tai molempia. Yleinen liikatuotanto on tyypillisesti siis seurausta johtavien tavaroiden liikatuotannosta, jonka vaikutukset leviävät läpi koko talouden. (Marx 1978, 529.)

Pääoman kasautumisen edetessä kapitalistinen kilpailu yleistää osittaisen liikatuotannon automaattisesti laajalle alueelle, ja muutamien johtavien tuotteiden osittainen liikatuotanto johtaa saman pääomankierron verkoston vaikutuskentässä olevien alojen liikatuotantoon (Marx 1978, 523–524). Kapitalistista taloutta luonnehtivat entistä suuremmat tuotantoyksiköt ja erityisesti johtaviin toimialoihin sidottu kiinteä pääoma. Kapitalismille ominainen teollinen rakenne merkitsee, että esimerkiksi riittämättömästä kysynnästä kärsivä langantuottaja ei voi helposti vaihtaa alaa, vaikka olisi tietoinen siitä, että raudantuotannossa tarvitaan lisää kapasiteettia. Samalla koneiden, raaka-aineiden ja välituotteiden yhä mittavampi ja monipuolisempi käyttö tuotantoprosessissa lisää kapitalistisen talouden eri lohkojen keskinäisriippuvuutta. Talouden johtavilla lohkoilla tapahtuneet häiriöt leviävät edelleen läpi koko talouden vertikaalisesti tarjontaketjuja pitkin ja horisontaalisesti kerroinvaiku-

tuksen välityksellä. Nämä mekanismit takaavat sen, että yleisen liikatuotannon muodostumisesta tulee ilman vakauttavia rakenteita väistämätöntä kapitalismin uudessa teollisessa rakenteessa, jossa eri tuotantoalat on sidottu yhteen yhä tiukemmin keskinäisriippuvuuden langoin. (Persky 2018, 277–281.)

Kapitalismin kyky kiertää pääoman kasaamisen esteitä moninaisin tavoin synnyttää epätasapainoprosesseja, joiden ylläpitoon ja laajenemiseen pääomien uusintaminen tulee kytketyksi. Kapitalististen tuotantosuhteiden erityispiirteistä kumpuavien kytkentöjen kokonaisuutta kutsumme *pääoman kasautumismalliksi*. Olennaista tietyn kasautumismallin menestyksen kannalta on sen kyky laajentaa ja ylläpitää epätasapainoprosesseja, jotka toimivat kukoistuskaudella näennäisesti vakaan pääomien kasautumisen ehtona. Tämän vuoksi jokainen pääoman kasautumismalli on väliaikainen ratkaisu, jonka nousu, kukoistus ja kriisiytyminen vastaa tiettyä vaihetta kapitalismin kehityksessä. Parhaimmillaankin tietty kasautumismalli synnyttää ainoastaan enemmän tai vähemmän väliaikaisen *pääoman kasautumissyklin*. Tällä kasautumissyklin käsitteellä viittaamme peruuttamattomaan prosessiin, jossa kapitalismille ominaiset rakenteelliset epätasapainot ruokkivat pääomien kasautumisprosessia.

Pääoman kasautumismalleja ja -syklejä korostava painotuksemme on sovellus marxilaisessa yhteiskuntateoriassa keskeisestä uusintamisen näkökulmasta, jonka mukaan kapitalistinen kriisi on aina uusintamisprosessin keskeytyksen ja häiriintymisen ilmaus (Marx 1978, 503). Kriisi merkitsee yleistä epäonnistumista kapitalismille ominaisten taloudellisten ja poliittisten suhteiden uusintamisessa: kun aikaisempi toimintatapa ei enää ole mahdollinen, tarvitaan uudenlaisia toimia. Toiseksi liitämme kasautumismallit ja -syklit epätasaisen ja yhdistetyn kehityksen näkökulmaan.⁴ Järjestelmän loputtoman kasvun ja laajenevassa mittakaavassa tapahtuvan pääomien kasautumisen vastapainona on laajojen alueiden taantuminen ja muuntuminen globaaleille keskuksille alistetuiksi takamaiksi. Kolmanneksi pääoman kasautumismallit ja -syklit liittyvät rakenteellisen luokkavallan näkökulmaan: pääoman

on luotava tuotantosuhteet, joissa se kykenee imemään lisäarvoa työvoimasta, ja samalla turvattava yhteiskunnalliset näköalat, joiden vallitessa osa lisäarvosta kannattaa muuttaa takaisin pääomaksi (Marx 1974a, 520–521). Neljänneksi pääoman kasautumismallin ja -syklien ytimessä ovat kapitalistiset tuotantosuhteet, joiden konflikteja ja ristiriitoja synnyttävä toiminta otetaan tarkastelun lähtökohdaksi (ks. Howard & King 1992, 394; Kabata & Kaitila 2014, 73–74).

Lopulta pääoman kasautumisprosessin eteneminen johtaa muutokseen koko järjestelmän uusintamisen ehdoissa: menestys pääomien kasaamisessa kumooa edellytykset sen jatkamiseen entiseltä pohjalta, ja tämän rakenteellisen kriisin oloissa kapitalististen tuotantosuhteiden on organisoiduttava uudelleen. Ei ole lainkaan selvää, että tämä uudelleenorganisointi tapahtuu automaattisesti, eikä myöskään ole varmaa, että tuotantosuhteet pystytään tietoisesti ja poliittisesti järjestämään uudelleen. Loppujen lopuksi uuden järjestyksen luominen on moninaisten kamppailujen tulos, jota yksikään siihen osallistunut ryhmä ei sellaisenaan ole tavoitellut. Sikäli kuin kapitalistinen koneisto käynnistyy uudelleen, tuloksena on uuden kasautumismallin muotoutuminen, joka sallii uuden pääomien kasautumisen syklin ja tuottaa uudet voittajat ja häviäjät.

Gérard Duménil ja Dominique Lévy (2011) ovat jaotelleet kapitalismin viimeisen parin vuosisadan historian laajoihin vaiheisiin, joiden välisinä vedenjakajina toimivat järjestelmän rakenteelliset kriisit. Näitä laajamittaisia kriisejä on ollut neljä: 1890-luvulla kulminoitunut pitkä lama, 1930-luvun suuri lama, 1970-luvun stagflaatiokriisi ja vuonna 2008 käynnistynyt suuri taantuma, jonka Duménil ja Lévy tulkitsevat uusliberalismin kriisiksi. Duménilin ja Lévy (2011, 21) mukaan 1890-luvun ja 1970-luvun kriisit liittyivät voittoasteen laskuun, mutta sen sijaan 1930-luvun suuri lama ja finanssikriisiä seurannut suuri taantuma johtuivat ensisijaisesti pääoman kyvystä ajaa lisäarvoa koskevat vaatimuksensa finanssihegemonian turvin yli taloudellisen mekanismin kestävyysrajojen. Välillisesti voittoaste pysyy kuitenkin kriisielityksen olennaisena taustatekijänä, sillä finanssihegemonian muodostumisen taustalla on

molemmissa tapauksissa pääoman pyrkimys turvata kasvavat tuotot itselleen olosuhteissa, joissa pääoman kasautumisen rajat ovat tulleet vastaan. Laajat rakenteelliset kriisit ovat pakottaneet kapitalismin ”luomaan nahkansa uudelleen” määrittelemällä esimerkiksi palkkatyön ja pääoman, tuotannon ja rahoituksen, valtion ja itsenäisten markkinatoimijoiden tai kapitalismin keskuksen ja sen periferioiden väliset suhteet uusiksi.

Koronakriisi globaalien kapitalismin murrosvaiheena

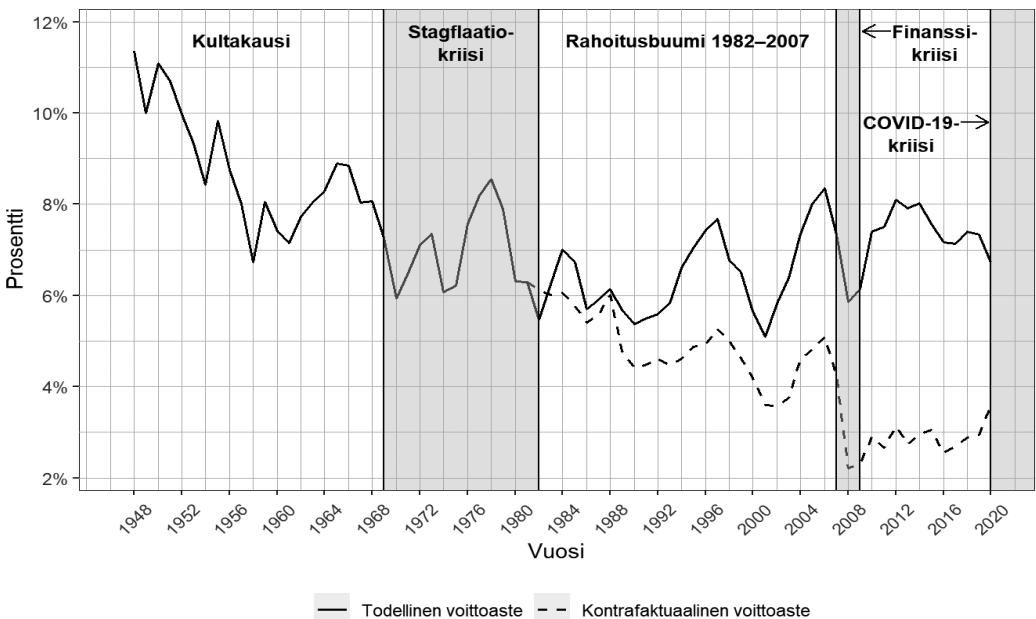
Toista maailmansotaa seurannut uudelleenrakentamiskampania toi mukanaan nopean taloudellisen kehityksen, jossa läntisen kapitalismin keskukissa toimivat yritykset nauttivat korkeista voittoasteista, mutta samalla pääomaliikkeet olivat rajoitettuja kansainvälisillä markkinoilla ja valtiollinen sääntely ulottui teollisuuspolitiikasta ulkomaankauppaan ja valuuttaliikkeisiin. 1960-luvun lopulta alkaen sodanjälkeisen ”kultakauden” kasautumismalli kuitenkin kohtasi rajan, jota se ei kyennyt ylittämään, ja niin kutsuttu stagflaatiokriisi alkoi. Sittemmin pääoman kokoonpanon nousu ja yleisen voittoasteen lasku ovat lisänneet kapitalistisen järjestelmän makrotaloudellista kriisialttiutta ja ajaneet pääoman tavoittelemaan voittoja uusien keinoin. 1980-luvulta lähtien pääoma on ylittänyt sodanjälkeiseen kasautumismalliin sisältyvät ristiriidat uudenlaisen kasautumismallin kautta, jonka keskeisimmät piirteet ovat olleet uusliberaalin poliittisen ideologian ja hallinnan ulottaminen läpi yhteiskunnan (Harvey 2008; Jessop 2012), tuotantoketjujen globalisaatio (Durand 2017, 140–150; Ivanova 2013; Milberg & Winkler 2013, 33–37) ja finanssimarkkinoiden voimistuminen (Fine 2013; Lapavitsas 2013). Siinä missä uusliberaali hallinta ja tuotannon globalisaatio tarjosivat mekanismin työn ja pääoman välisen suhteen kääntämiselle pääoman eduksi, taloudellisten suhteiden kasvava finanssoituminen loi yhteiskunnallisen tilan ja välineet pääomien kasautumiselle. Syntyneen *uusliberaalin kasautumismallin* rakentuminen tarjosi pääomien kasautumissyklille uuden perustan, joka oli edullinen omistavalle luokalle, mutta tarjosi kapenevia tule-

vaisuudennäkymiä teollisuusmaiden työväestölle (ks. Milanović 2016, 18–26). Uusliberaali käänne onnistui palauttamaan stagnoituneen lisäarvon tuotannon takaisin kasvu-uralle Yhdysvalloissa (Shaikh & Tonak 1996, 144–151; Tsoulfidis & Tsiliki 2019, 421–422).

Uusliberaalia aikakautta on määrittänyt korokoasteen sekulaari lasku, jonka ansiosta vakaana pysytellyt – ja ajoittain laskenut – voittoaste on näyttäytynyt nettovoittoasteen kasvuna.⁵ Lisääntyneeseen yksityiseen velkaantumiseen yhdistettynä alhaisesta korkotasosta on tullut samalla kapitalistisen talouden rakenteellinen elinehto. Vakaat tai laskevat tuontihyödykkeiden hinnat yhdistettynä palkkakehityksen taantumiseen vahvistivat hintatason vakautta koronakriisiin asti. Työpaikkojen ulkoistaminen globaalien etelän matalapalkkamaihin loi tilaa yritysten voittojen kasvattamiselle, mutta kapitalismin keskuksissa kasvava osa voitoista käytettiin tuottavien investointien sijaan tuottamattomasti varallisuusarvojen korottamiseen osakkeiden takaisinosto-ohjelmilla ja jakamalla yhä suurempi osuus voitoista

osinkoina (Lazonick & O’Sullivan 2000). Työn tuottavuutta, työllisyyttä ja palkkatuloja potentiaalisesti parantavat investoinnit kotimaiseen tuotantoon jäivät pääasiassa tekemättä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa teollisen tuotannon ulkoistaminen johti kiinteään pääomaan kohdistuvien investointien osuuden laskuun ja reaali-pääoman kasautumisen hidastumiseen (Milberg & Winkler 2013, 223–228). Uusliberaalit uudistukset yhdessä tuotannon ulkoistamisen kanssa johtivat siihen, että globaalissa pohjoisessa reaali-palkkojen kehitys irtaantui työn tuottavuuden kehityksestä reaali-palkkojen kasvutrendin hidastuessa (Shaikh 2016, 729–731).

Vaikka finanssoituminen antoi vuosien 2007–2009 finanssikriisille ilmiäsuun, kapitalismin kriisitaipumusten alkuperä ei kuitenkaan löydy rahaja velkasuhteista, vaan pääomien rajattomaan kasaamiseen sisäänrakennetusta taipumuksesta ajautua ylittämättömiin vaikeuksiin lisäarvon tuotannon ylläpidossa. Uusliberaalin kasautumismallin myötä rahoituksesta tuli 1980-luvulta alkaen johtava toimiala kapitalismin keskuksis-

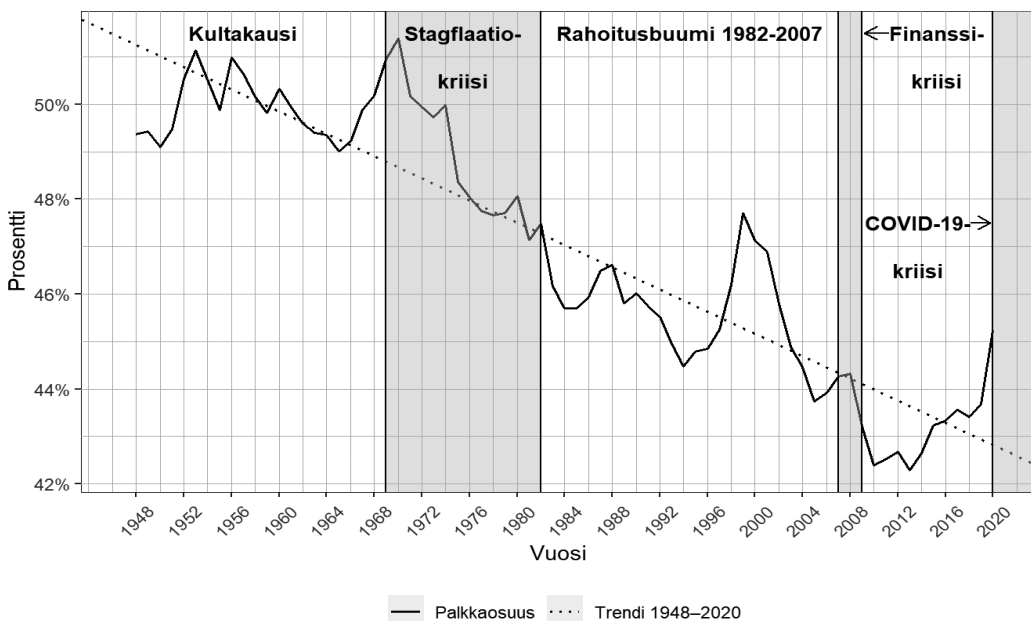
Kuvio 1. Todellinen ja kontrafaktuaalinen voittoaste, Yhdysvaltojen yrityssektori, 1948–2020 (vuoden 2012 hinnat).
Lähde: U.S. Bureau of Economic Analysis; U.S. Bureau of Labor Statistics; kirjoittajien analyysi ja esitys.

sa. Teollisen tuotannon sijoittumisessa on ollut käynnissä siirtymä perinteisistä keskuksista kohti Kiinaa ja laajemmin Itä-Aasiaa. Tuotannon stagnaatio yhdessä uusien rahoitustuotteiden, järjestelmän globaalien yhteyksien kasvun ja Yhdysvaltojen keskuspankin vuodesta 1987 alkaen kriisitilanteissa tekemien, fiktiivisen pääoman muodostumista tukeneiden interventioiden kanssa sallivat epätasapainojen laajentumisen ennennäkemättömiin mittoihin maailmantaloudessa. Lopulta finanssikriisi käynnisti pääomankierron elementtien pakottamisen takaisin yhteen, minkä aikana ja jälkeen hallitusten politiikka kapitalismin keskuksissa asetti fiktiivisen pääoman haltijoiden intressit muun yhteiskunnan edelle (Crotty 2009; Ivanova 2018).

Kapitalismin rakenteellisten toimintaedellytysten muutoksia voi valottaa tarkastelemalla marxilaisen teorian keskeisten muuttujien kehitystä sodanjälkeisenä aikakautena. Tilan säästämiseen liittyvien syiden lisäksi keskitymme Yhdysvaltoihin, sillä se on ollut pitkään kapitalistisen maailmanjärjestelmän merkittävin keskus.

Kuvio 1 näyttää todellisen voittoasteen (yhtenäinen viiva) ja kontrafaktuaalisen voittoasteen (katkoviiva) kehityksen Yhdysvaltojen yrityssectorilla ajanjaksolla 1948–2020.⁶ Kontrafaktuaalinen voittoaste näyttää, miten paljon voittoaste olisi laskenut, jos yhdysvaltalaisten reaali-palkkojen kehitys ei olisi hidastunut uusliberaalin siirtymän myötä vuodesta 1982 alkaen.

Yhdysvaltojen voittoasteella oli vahvasti laskeva tendenssi 1980-luvun alkuun asti, minkä jälkeen laskeva tendenssi säilyi mutta hidastui merkittävästi. Tuoreimpien tutkimusten mukaan maailmanlaajuisella voittoasteella on ollut vastaavanlainen trendi toisen maailmansodan jälkeen (Basu ym. 2022). Voittoasteen raju lasku 1980-luvun alkuun asti selittää järjestelmäsiirtymän sodanjälkeisestä kultakaudesta uusliberaaliin kasautumismalliin. Marxilaisin termein ilmaistuna voimistunut työvoiman riisto on mahdollistanut massiiviset voitot ja voittoasteen laskun hidastumisen uusliberaalin kasautumismallin alaisuudessa (ks. Marx 1976, 73–78). Todellisen voittoasteen ja kontrafaktuaalisen voitto-

Kuvio 2. Palkkaosuus, Yhdysvallat, 1948–2020. Lähde: U.S. Bureau of Economic Analysis; kirjoittajien analyysi ja esitys.

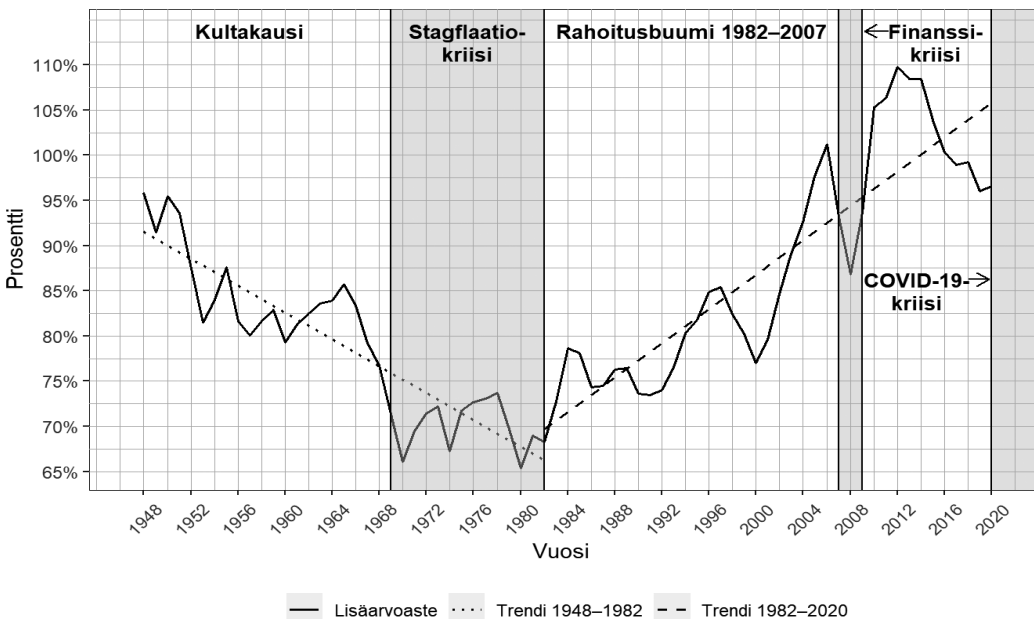
asteen eroavan kehityksen voi sanoa osoittavan, että uusliberalismille ominaisten, kapitalismin keskusten työläisten neuvotteluasemaa heikentäneiden institutionaalisten ja rakenteellisten muutosten avulla kapitalismille on ostettu lisää aikaa (ks. Di Bucchianico 2021).

Kuvio 2 näyttää palkkaosuuden muutoksen Yhdysvalloissa vuosina 1948–2020.⁷ On selvää, että palkkaosuus ei ole vakaa ”tyylitelty fakta”, vaan historiallisesti kehittyvä muuttuja, jolla on suhteellisen tasaisesti laskeva trendi koko tarkasteltavan ajanjakson. Kuviosta 2 havaittavat kolme hetkellistä kasvupiikkiä on selitettävissä pääosin stagflaatiokriisin, dotcom-kuplan ja koronakriisin kutistaman bruttokansantuotteen (BKT) seurauksena: kriisin aikana sama palkkataso ja kutistuva BKT näyttäytyvät yhdessä palkkaosuuden kasvupiikkinä, vaikka palkat eivät nousekaan. BKT:n palauduttua palkkaosuus palaa laskevalle trendille.

Kuvio 3 esittää lisäarvoasteen⁸ kehityksen Yhdysvalloissa vuosina 1948–2020. Tästä kuvios- ta näemme paljaassa asussa kahden aikakauden

eron: siinä missä palkkaosuus laskee suhteellisen tasaisesti koko sodanjälkeisen ajan, lisäarvoaste alenee stagflaatiokriisin alkuaan asti 1970-luvulle ja kääntyy nousuun, kun sodanjälkeisessä kasautumismallissa tapahtuu siirtymä kohti uusliberalismia 1970-luvun lopussa. Yhdysvaltalainen kapitalismi on liikkunut uusliberaalin kasautumismallin alaisuudessa kohti kasvavaa eriarvoisuutta samalla, kun järjestelmän rajoja on koeteltu (vrt. Piketty 2014, osa 3). Kuvioista 1 ja 3 voi päätellä voittoasteen laskeneen vuodesta 2012 lähtien osittain siksi, ettei kapitalistiluokka ole kyennyt nostamaan lisäarvoastetta vastauksena pääoman kasautumiselle ja heikentyneelle tuottavuudelle. Tätä taustaa vasten on helpompi ymmärtää, miksi koronapandemian vaikutus Yhdysvaltojen talouteen on ollut niin mittava.

Kuvio 4 esittää rahoitusvoittojen osuuden kokonaisvoitoista Yhdysvalloissa vuosina 1948–2020. Pisteviiva on vuosien 1948–1982 trendi ja katkoviiva vuosien 1982–2007 trendi. Rahoitusvoittojen osuus oli nousussa koko sodanjälkeisen ajan, mutta uusliberaali aikakausi merkitsi ten-

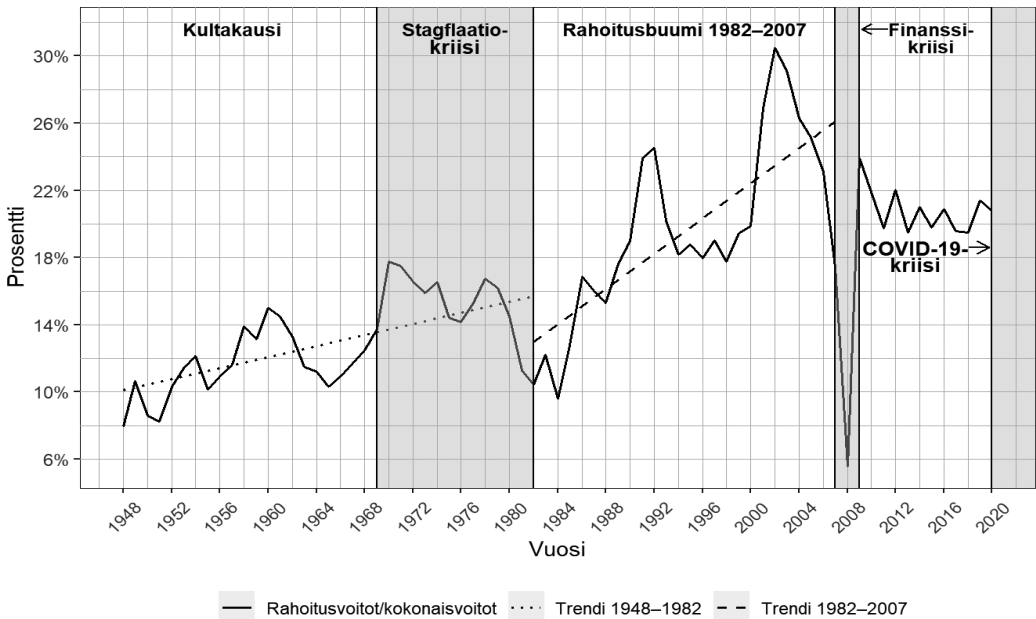
Kuvio 3. Lisäarvoaste, Yhdysvallat, 1948–2020. Lähde: U.S. Board of Governors of the Federal Reserve System; U.S. Bureau of Economic Analysis; kirjoittajien analyysi ja esitys.

denssin vahvistumista. Rahoitusvoittojen osuus kokonaisvoitoista lakkasi kuitenkin kasvamasta ja stabilisoitui noin 19–22 prosenttiin finanssikriisin jälkeen, joka toi esiin, kuinka kauas rahoitussektori voi etäännyä reaalitaloudesta aiheuttamatta mittavaa epäsuhtaa.

Kapitalistinen maailmantalous tarvitsee toimia joustavasti *hegemonista valtaa*, joka turvaa pääomankierron edellyttämän vakauden ja ennustettavuuden toteutumisen: markkinoiden avoimuuden, rahoituksen saatavuuden, vaihtokurssien riittävän vakauden ja eri maiden makrotaloustalouden koordinoinnin takaaminen sekä maailmankauppaa ylläpitävänä viimekätisenä lainanantajana toimiminen ovat tehtäviä, jotka tälle hegemoniselle vallalle normaalisti lankeavat (Kindleberger 1973, luku 14). Tässä mielessä pitkään kapitalistisen maailmantalouden hegemonina toimineen Yhdysvaltojen tarkastelu tarjoaa suuntaviivoja kapitalistisen maailmantalouden reaktioista koronakriisiin. Argumentoimme, että koronakriisi on voimistanut ja tulee voimistamaan globaalin kapitalismin ristiriitoja, jotka

liittyvät alhaiseen voittoasteeseen, tuottavuuden ja palkkojen heikkoon kehitykseen ja fiktiivisen pääoman kasvun stagnoitumiseen.

Nykytiedon valossa koronavirus (SARS-CoV-2) alkoi tartuttaa ihmisiä ensin Wuhanissa, Kiinassa joulukuussa 2019, minkä jälkeen virus levisi nopeasti ympäri maailman: Yhdysvalloissa ensimmäinen tapaus todettiin virallisesti 20. tammikuuta 2020 (CDC 2022a). 25. tammikuuta 2022 mennessä raportoituja tartuntoja on ollut maailmassa yli 430 miljoonaa ja kuolemia yli 5,9 miljoonaa (OWID 2022), kun taas Yhdysvalloissa raportoituja tartuntoja on ollut yli 78 miljoonaa ja kuolemia yli 0,9 miljoonaa (CDC 2022b). Yhdysvaltojen hallinto on pyrkinyt vastaamaan koronaviruksen aiheuttamiin ongelmiin finanssi- ja rahapoliittisin toimin. Yksi esimerkki on 27. maaliskuuta 2020 hyväksytty ”Coronavirus, Aid, Relief, and Economic Security” (CARES) -aloite, joka aloikoi 2,3 biljoonaa dollaria koronakriisin lievittämiseksi ja sisälsi 1200 dollarin kertakorvauksen jokaiselle Yhdysvalloissa asuvalle aikuiselle. Yhdysvaltojen keskuspankki on puolestaan laske-

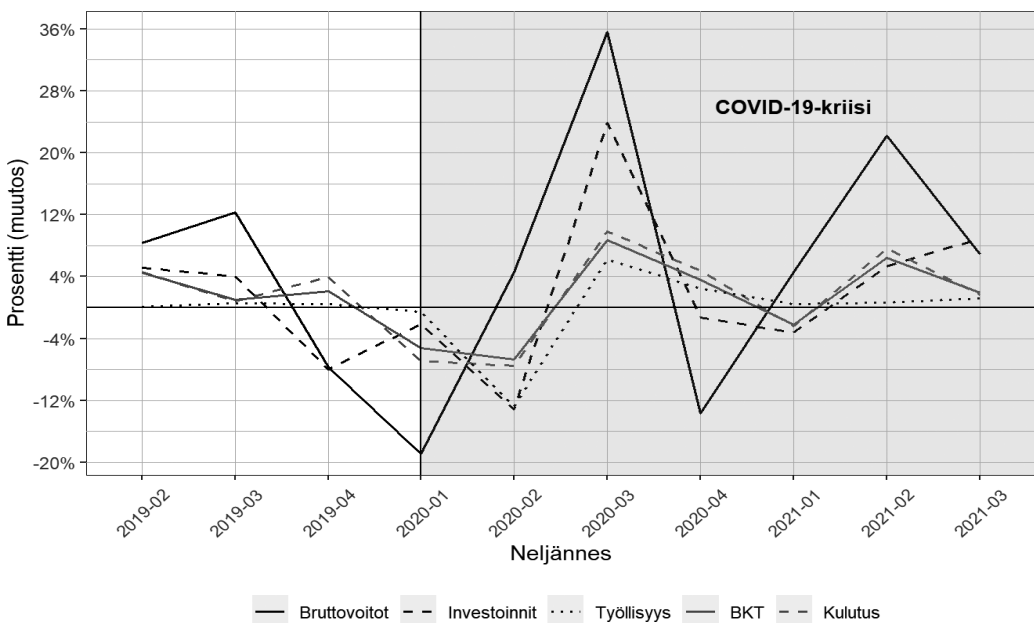
Kuvio 4. Rahoitusvoittojen osuus kokonaisvoitoista, Yhdysvallat, 1948–2020. Lähde: U.S. Bureau of Economic Analysis; kirjoittajien analyysi ja esitys.

nut korkoastetta, höllentänyt pankkeja koskevaa sääntelyä ja harjoittanut niin kutsuttua määrällistä elvyttämistä (Brenner 2020; Cheng ym. 2021). Vastaavia, vaikkakin mittakaavaltaan vaatimattomampia, elvytystoimia on nähty kaikkialla kapitalismin keskusalueilla.

Koronapandemian aiheuttama taloudellinen shokki on operoinut vähintään neljän kanavan kautta, jotka ovat alhaisen työllisyyden negatiivinen vaikutus tuotokseen, nousevien transaktiokustannusten negatiivinen vaikutus tuottavuuteen, kansainvälisen turismin keskeytymisen negatiivinen vaikutus tulovirtoihin ja kotitalouksien heikentyneen kysynnän negatiivinen vaikutus kulutukseen (Padhan & Prabheesh 2021, 221). Tombazosin (2020, 1064–1065) terminologiaa soveltaen koronapandemia on aiheuttanut rytmihäiriön jokaiseen pääoman rytmiin: *arvonlisäyksen rytmi* on häiriintynyt muun muassa alhaisen työllisyyden ja keskeytyneiden tuotantoprosessien myötä, *kasautumisen rytmi* on häiriintynyt lisääntyneiden transaktiokustannusten ja epävarmuuksien vähentäessä sijoituksia ja *lisäarvon realisoinnin*

rytmi on häiriintynyt kulutuksen ja muiden taloudellisten aktiviteettien hidastuessa. Tavanomaisesta kapitalistisesta kriisistä poiketen korona-kriisi iski samanaikaisesti sekä tarjonta- että kysyntäpuolelle horjuttaen voitonteon edellytyksiä kaikissa kolmessa pääomankierron vaiheessa.

Intuitiivisesti koronakriisi vaikuttaa kapitalistisesta talousjärjestelmästä riippumattomalta ilmiöltä: siinä missä finanssikriisi oli uusliberaalin kasautumismallin sisäisten ristiriitojen ilmausta, koronavirus näyttää iskeneen talouteen sen ulkopuolelta. Pääomankierron mallin näkökulmasta kyse on ilmiöstä, joka syntyy rahatalouden operationaalisesti suljetun kehän ulkopuolella. Kyse ei ole kapitalistisesta kriisistä *par excellence*, vaan voimakkaasta ulkoisesta häiriöstä, joka horjuttaa pääoman kasaamisen virtoja. Koronakriisin voi kuitenkin toisaalta nähdä kapitalistisen maailmanjärjestelmän tuotteena: se sai oletettavasti alkunsa voittomotiivin alaisuudessa toimivien tuotannonalojen laajenemisen seurauksena (Vidal 2020), levisi uusliberaalin toimintamallin omaksumisten hallintojen riittämättömien reaktioiden

Kuvio 5. Muutos bruttovoitoissa, investoinneissa, työllisyydessä, BKT:ssa ja kulutuksessa, Yhdysvallat, 2. neljännes 2019–3. neljännes 2021. Lähde: OECD; U.S. Bureau of Economic Analysis; kirjoittajien analyysi ja esitys.

vuoksi (Mellish ym. 2020) ja on synnyttänyt mit-
tavia taloudellisia ongelmia kasvaville keskinäis-
riippuvuuksille perustuvassa globaalissa kapita-
lismissa. Laajemman yhteiskunnallisen uusinta-
amisen näkökulmasta kyse on pääoman ympärille
kasvaneen ”sivilisaation” epäonnistumisesta.

Koronakriisin kulun tarkemman analyysin
kannalta on välttämätöntä tarkastella lähemmin
keskeisiä makrotaloudellisia muuttujia. Kuvio 5
näyttää muutokset (suhteessa edelliseen neljän-
nekseen) bruttovoitoissa, investoinneissa, työllis-
syydessä, BKT:ssa ja kulutuksessa Yhdysvalloissa
vuoden 2019 toiselta neljännekseltä vuoden 2021
kolmannelle neljännekselle. Talouskasvu oli hi-
dasta ennen koronakriisiä, ja bruttovoitot ja si-
joitukset kutistuivat jo vuoden 2019 viimeisellä
neljänneksellä ennen koronakriisin alkamista.
Kaikki muuttujat työllisyyttä lukuun ottamatta
reagoivat koronapandemiaan vuoden 2020 en-
simmäisellä neljänneksellä, ja työllisyys kutistui
seuraavalla neljänneksellä. Kuvion 5 perusteella
näyttää, että muut muuttujat ovat seuranneet
bruttovoittojen kehitystä. Tämä trendi noudattaa
Perskyn (2018) paikantamaa tendenssiä, jonka
mukaan kapitalistisessa talousjärjestelmässä krii-
sit alkavat tyypillisesti voittoihin kohdistuneesta
negatiivisesta shokista, joka leviää laajemmaksi
taloudelliseksi shokiksi muuntuen lopulta muun
muassa alikulutukseksi.

Silmiinpistäväintä kuviossa 5 on se, että voitot
kasvoivat räjähdysmäisesti vuoden 2020 toisen ja
kolmannen neljänneksen välillä. Robert Brenner
(2020) kommentoi jo alkukesästä 2020, että Yh-
dysvaltojen kongressin ja keskuspankin siihen-
astiset elvytystoimet kohdistuivat voittojen var-
mistamiseen, sillä hallinnon pelastusoperaatiot
stimuloivat välittömästi ja välillisesti suurten yri-
tysten voittoja samalla, kun kyseiset yritykset irta-
sanoivat työntekijöitään. Kuvio 5 tarjoaa tukea
Brennerin väitteelle. Yhdysvaltalaiset voitot ovat
kasvaneet ennennäkemättömälle tasolle nykyi-
sen koronakriisin aikana samalla, kun työllisten
määrä väheni yli 5,3 miljoonalla henkilöllä vuo-
den 2019 viimeisen neljänneksen ja vuoden 2021
kolmannen neljänneksen välillä. Samaan aikaan
inflaatio on saavuttanut Yhdysvalloissa asteen,
jolla se ei ole ollut noin viimeiseen 40 vuoteen.

Globaalissa pohjoisessa koronakriisin välittö-
män vaiheen ohittaminen tulee todennäköisesti
merkitsemään talouspoliittisen elvytyskonsen-
suksen murenemistä ja talouskurin äänien voi-
mistumista. Kapitalistisen maailmantalouden
realiteetit ovat kuitenkin muuttuneet, mikä tulee
heijastumaan talouspoliittisissa ohjelmissa riip-
pumatta niiden ideologisesta taustasta. Epäkon-
ventionaaliset rahapolitiittiset toimet ovat muut-
tuneet uudeksi normaaliksi, joiden avulla varal-
lisuusarvojen kuplaa ylläpidetään kapitalismin
keskuksissa. Matalien korkojen ja yksityisen velan
avulla varallisuusarvo on vivutettu niin korkeal-
le aiemmalla finanssoitumisen aikakaudella, että
korkojen nostaminen uhkaa puhkaista fiktiivistä
arvoa ylläpitävän kuplan. Toisaalta julkisen velan
nopea lisääntyminen finanssikriisin jälkeen – ja
erityisesti koronakriisin myötä – tekee korkojen
nostosta myös julkista kulutusta rajoittavan toi-
menpiteen. Näiden kahden rakenteellisen muu-
toksen vuoksi korkojen nostamisesta on tullut
taloudellisesti tuhoisaa ja talouspoliittisesti lähes
mahdotonta. Keskuspankit joutuvat pitämään
kiinni matalista ohjauksoroista ja poikkeukselli-
sista toimista, vaikka inflaatio kiihtyisi.

Uusliberaalin kasautumismallin myötä teol-
lisen tuotannon rakenne on kokenut ratkaise-
van globaalien siirtymän. Tuottava työ on valunut
kohti periferiaa, ja kapitalismin vanhat keskukset
ovat erikoistuneet palveluihin ja erityisesti ra-
hoitukseen. Merkittävin rakennemuutos tapah-
tui vuosina 1980–2005, jonka jälkeen finanssoitu-
misen eteneminen on kapitalismin keskuksissa
pääsääntöisesti pysähtynyt ja talous vajonnut hi-
taan kasvun uralle. Globaalien pohjoisten tuotan-
nolliset ongelmat eivät kuitenkaan kosketa vält-
tämättä globaalia etelää, missä muun muassa
työn tuottavuudella on ollut viime aikoina vah-
va kasvutrendi (Villanueva & Jiang 2018). Taan-
tuvalla kehityssuunnalla olevan kapitalismin on-
gelmat poikkeavat ratkaisevasti nousevalla uralla
olevan kapitalismin ongelmista. Taantuvalla ural-
la olevilla alueilla yritykset uudelleensijoittavat,
supistavat ja yhdistävät toimintojaan tai lopetta-
vat kokonaan samalla, kun väestön enemmistön
mahdollisuudet niukkenevat. Kasvavilla alueilla
todellisuus näyttää hyvin toisenlaiselta: pääomat

löytävät uusia kasautumisen paikkoja ja uutta vaurautta syntyy, mutta kehityksen kääntöpuolena ovat monet yhteiskunnalliset ja ekologiset epäkohdat. Globaalin pohjoisen matala voittoaste ajaa kasautumista globaalissa etelässä.

Uusliberaalin kasautumismallin ongelmat ovat saaneet vanhojen keskusten pääomat siirtymään kehittyville markkinoille, erityisesti Kiinaan 1900-luvun lopulta lähtien. Kiinan 1970-luvun lopulla käynnistämä avautuminen maailmanmarkkinoille ja monivaiheiset talousuudistukset johtivat sen voittoasteen historialliseen nousuun vuosina 1985–1995: voittoaste pysyi poikkeuksellisen korkealla tasolla finanssikriisiin saakka, jonka jälkeen se on 2010-luvun kuluessa laskenut kohti kapitalismin keskusten tasoa. (Li 2020, 35, 51, 66, 83–85.) Toisin sanoen 1990-luvulla ja 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä vallinnut ero voittoasteissa Kiinan ja läntisten keskusten välillä, joka toimi aikakauden globalisoitumisen keskeisenä houkuttimena, on pitkälti kadonnut. Tämän seurauksena Kiinan merkitys pääomien kasaamisen ja kiertokulun kannalta on muuttunut. Kiinan houkuttavuuden lähde ulkomaiselle pääomalle ei enää ole ensisijaisesti lisäarvon tuotannon paikkana toimiminen, vaan kasvava kulutuskysyntä, jonka maan valtavat markkinat tarjoavat pääomille. Kiina on muuttumassa globaalin pääoman kasautumisen ja lisäarvon tuotannon moottorista yhä tärkeämmäksi lisäarvon realisoinnin alueeksi. On todennäköistä, että taloudellinen ja poliittinen valta tulee keskittymään jatkossakin Kiinaan samalla, kun Yhdysvallat taistelee hegemonisen valtansa katoamista vastaan. Nämä rakenteelliset muutokset tulevat todennäköisesti lisäämään uuden ja vanhan hegemonin välisiä konflikteja, joita käydään Yhdysvaltojen ja Kiinan ulkopuolisilla alueilla.

Johtopäätökset

Kriisit ovat kapitalistisen talousjärjestelmän sääntelevä mekanismi, ja niiden edetessä yhteiskunnalliset vastakkainasettelut säännönmukaisesti kiristyvät ja epävarmuus lisääntyy. Kriisien kuluessa pääoma oppii kiertämään sen kasautumisen esteitä ja näin toimiessaan se kehittää liike-

muotoja, kasautumissyklejä, joissa kapitalismiin sisältyvät vastakohtaisuudet ja ristiriidat saavat tilaa liikkua laajemmassa mittakaavassa ja uusiin kaapuihin kätkeytyä. Niin ainutlaatuinen kuin vuonna 2020 alkanut koronakriisi onkin taloudellisessa mielessä ollut, sen ymmärtämistä auttaa tilanteen sijoittaminen osaksi kapitalistisen kriisidynamiikan jatkumoa.

Tässä artikkelissa on syvennetty ja täsmennetty marxilaista kriisiteoreettista keskustelua. Pääomankierron mallin puitteissa marxilainen kriisiteoria jää varsin abstraktiksi teoreettiseksi jäsennykseksi. Olemme tuoneet tätä mallia lähemmäs historiaa ja konkreettisia yhteiskunnallisia kehityskulkuja pääoman kasautumismallien ja kasautumissykliä käsitteiden avulla. Toisaalta olemme yksilöineet mekanismit, jotka muuntaavat kapitalistisen talouskriisin mahdollisuudesta välttämättömyydeksi. Liikatuotannon sekä vertikaalisten ja horisontaalisten leviämismekanismien yksilöinti mahdollistaa perinteisiä marxilaisia kriisiteorioita paremman teoreettisen tavan ymmärtää kriisi-ilmiöiden syntyä kapitalismissa. Empiirisesti artikkelissa on kiinnitytty erityisesti koronakriisiin kuvaukseen. Vaikka koronakriisissä ei ole kyse perinteisestä sisäsyntyisestä kapitalistisesta talouskriisistä, koska kriisin alkukohdalla sijaitsee pääomankierron kehän ulkopuolella, Marxin kriisiteoriassa keskeinen keskinäisriippuvuuden idea nousee olennaiselle sijalle, kun yritämme ymmärtää, miten koronakriisi yhdistyy kapitalismille ominaiseen taloudelliseen epävarmuuteen. Yhdysvalloissa erityisesti työttömyys on lisääntynyt merkittävästi ja makrotaloudellisista indikaattoreista bruttovoitot ovat palautuneet – ja kasvaneet – selvästi voimakkaimmin. Palkkatyöläisistä poiketen pääoman voi siis nähdä hyötynneen taloudellisesti nykyisestä kriisistä. Voittoasteen kääntymisen laskuun jo vuonna 2012, paljon ennen koronapandemiaa, ennustaa luokkakamppailun kiihtymistä Yhdysvalloissa.

Tapa, jolla uusliberaali kasautumismalli törmäsi finanssikriisiin ja loi nahkaansa uudelleen suuren taantumana, eurokriisin ja uusien poikkeuksellisten rahapoliittisten toimien kautta, vaikuttaa edelleen poliittiseen ja taloudelliseen liikkumatilaan, jonka sisällä nykyiseen korona-

pandemian laukaisemaan, 2000-luvun toiseen globaaliin talouskriisiin on vastattu. Kasvaneen keskinäisriippuvuuden luonnehtimassa maailmantaloudessa kansalliset ja globaalit häiriöt ja shokit vaikuttavat yhä voimakkaammin toisiinsa. Toisin kuin toisen maailmansodan jälkeen Yhdysvaltain talouden koko ei enää vastaa sen asemaa maailmantaloudessa, mikä luo pohjan epävakauden ja kilpailun lisääntymiselle kansainvälisessä taloudessa. Muun muassa tuotannollisen pääoman ka-

sautumisen hidastuminen ja alhainen voittoaste globaalissa pohjoisessa ajaa kasautumista globaalissa etelässä, mikä puolestaan siirtää taloudellista ja poliittista valtaa Yhdysvalloista Kiinaan, Itä-Aasiaan ja muualle globaaliin etelään. ■

VTM MIIKA KABATA *on filosofian tohtoriopiskelija Tampereen yliopistossa.*

FM OTTO KYRÖNEN *on taloustieteen maisteriopiskelija Berlin School of Economics and Lawssa.*

VIITTEET

- 1 Sayn laki voidaan muotoilla eri tavoin, mutta kaikkein yleisimmän muotoilun mukaan sillä tarkoitetaan periaatetta, jonka mukaan tarjonta luo oman kysyntänsä (Shaikh 2016, 546–548; Snowden & Vane 2005, 45–46).
- 2 Makrotaloustieteellinen suuntaus, jota kutsumme ortodoksiaksi, pitää sisällään esimerkiksi monetarismiksi, uudeksi klassiseksi ja uuskeynesiläiseksi kutsutut taloustieteen koulukunnat. Keynesiläiseksi kutsumaamme leiriin puolestaan mahtuu muun muassa makrotaloustieteen ”vanhakeynesiläiset” ja jälkikenesiläiset suuntauokset. (ks. Fine & Dimakou 2016; Snowden & Vane 2005.)
- 3 Yleisillä rakenteellisilla edellytyksillä tarkoitamme työvoiman erottamista toimeentulo- ja tuotantovälineistä, työn yhteiskunnallistamista ja alistamista pääoman alaisuuteen sekä maailmanmarkkinoiden muodostumista pääomien kasaamisen ratkaisevaksi kentäksi (Marx 1976, 268).
- 4 Fraasi ”epätasainen ja yhdistetty kehitys” liitetään usein trotskilaiseen teorianmuodostukseen. Käytämme käsitettä kuitenkin laajemmassa ja löyhemmässä, maailmanjärjestelmä- ja riippuvuusteoriaan liittyvässä merkityksessä. Keskeistä on painottaa kapitalismin keskusten ja periferioiden taloudellisen kehityksen integroitua luonnetta sekä kapitalistisen kilpailun taipumusta tuottaa maailmannäyttämöllä voittajia ja häviäjiä, ei ”nostaa kaikkia veneitä” tasaisesti.
- 5 Kapitalismin keskeisin makrotaloudellinen ajuri on voittoasteen ja korkoasteen erotus eli nettovoittoaste, koska voittoasteen on ylitettävä korkoaste, jotta tuotannollinen liiketoiminta olisi pääoman kannalta kannattavaa (Shaikh 2016, 734).
- 6 Kuvio 1 on sovellus Shaikhin (2016, 732) kuvioista, joka päättyy vuoteen 2011. Olemme käyttäneet U.S. Bureau of Economic Analysis -organisaation konstruoimaa ”Corporate profits with inventory valuation and capital consumption adjustments” -muuttujaa, jonka tarkoitus

- on paljastaa pitkän aikavälin rakenteellisia trendejä, ja jakaneet sen edellisen vuoden bruttopääomakannalla saadaksemme voittoasteen. Kontrafaktuaalinen voittoaste on arvioitu seuraavasti: (1) trendi, jonka mukaisesti tuottavuus ja reaaliset tuntipalkat kasvoivat vuosina 1960–1981, sovitettiin palkkoihin vuosina 1982–2020, (2) kontrafaktuaalisten palkkojen ja todellisten palkkojen välinen erotus vähennettiin todellisista voitoista ja (3) nämä kontrafaktuaaliset voitot jaettiin edellisen vuoden bruttopääomakannalla. Kaikki muuttujat on sopeutettu vuoden 2012 hintoihin.
- 7 Palkkaosuuden sijaan on tavanomaisempaa tarkastella työtulo-osuutta eli palkkojen *sekä* työnantajille lankeavien työntekijöiden eläke-, vakuutus- ja sosiaaliturvamaksujen osuutta BKT:sta. Myös työtulo-osuudella on ollut laskeva trendi Yhdysvalloissa uusliberaalilla aikakaudella, mutta sen lasku on ollut huomattavasti palkkaosuutta lievämpi. On todennäköistä, että esimerkiksi kasvaneet terveydenhuolto- ja vakuutusmaksut sekä väestö- ja työvoimarakenteen muutokset ovat vaikuttaneet työtulo-osuuden suhteelliseen vakauteen nostamalla työnantajamaksuja Yhdysvalloissa. Käyttämämme palkkaosuus korostaa työvoiman ja pääoman rakenteellista suhdetta pitkällä aikavälillä.
 - 8 Lisäarvoaste kuvaa lisäarvon suhdetta tuottavan työvoiman arvoon (Marx 1974a, 198–205). Lisäarvoaste on marxilaisessa taloustieteessä indikaattori työvoiman riistolle, ja se vaikuttaa voittojen ja palkkojen väliseen suhteeseen. Kuviossa 3 olemme operationalisoineet lisäarvoasteen nettotoimintaylijäämän suhteena ei-rahoitussektorin palkkoihin (Shaikh 1978, 238–239). Koska käyttämämme ei-rahoitussektorin palkat -muuttujia sisältää kuitenkin myös tuottamatonta työtä, lisäarvoasteen trendi on todellisuudessa jyrkempi Yhdysvalloissa. Kuvion 3 tarkoitus on näyttää yleiskuva historiallisista kehityskuluista eikä tarjota mahdollisimman tarkkaa operationalisointia Marxin ”lisäarvon suhdeluvun” käsitteestä.

KIRJALLISUUS

- Baran, Paul & Sweezy, Paul (1968/1966) *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*. Monthly Review Press, New York.
- Basu, Deepankar, Huato, Julio, Jauregui, Jesus Lara & Wasner, Evan (2022) "World Profit Rates, 1960–2019". *Economics Department Working Paper Series 318*. University of Massachusetts Amherst, Amherst.
- Basu, Deepankar & Vasudevan, Ramaa (2013) "Technology, distribution and the rate of profit in the US economy: understanding the current crisis". *Cambridge Journal of Economics* 37:1, 57–89.
- Besomi, Daniele (2006) "Marxism Gone Mad: Tugan-Baranovsky on crises, their possibility and their periodicity". *Review of Political Economy* 18:2, 147–171.
- Besomi, Daniele (2012a) "Naming crises: a note on semantics and chronology". Teoksessa Daniele Besomi (toim.) *Crises and Cycles in Economic Dictionaries and Encyclopaedias*. Routledge, New York, 54–132.
- Besomi, Daniele (2012b) "Dictionary reconstructions of the history of the theories of crises and cycles: a meta-taxonomy". Teoksessa Daniele Besomi (toim.) *Crises and Cycles in Economic Dictionaries and Encyclopaedias*. Routledge, New York, 133–164.
- Besomi, Daniele & Colacchio, Giorgio (2012) "Back to crises: post-war dictionaries and the resilience of an old category". Teoksessa Daniele Besomi (toim.) *Crises and Cycles in Economic Dictionaries and Encyclopaedias*. Routledge, New York, 526–548.
- Boddy, Raford & Crotty, James (1975) "Class Conflict and Macro-Policy: The Political Business Cycle". *Review of Radical Political Economics* 7:1, 1–19.
- Brenner, Robert (2020) "Escalating Plunder". *New Left Review* 123, 5–22.
- Carchedi, Guglielmo & Roberts, Michael (2018) "The Long Roots of the Present Crisis: Keynesians, Austerians, and Marx's Law". Teoksessa Guglielmo Carchedi & Michael Roberts (toim.) *World in Crisis: A Global Analysis of Marx's Law of Profitability*. Haymarket Books, Chicago, 13–35.
- CDC (2022a) "COVID-19 Timeline". <https://www.cdc.gov/museum/timeline/covid19.html> Viitattu 28.2.2022.
- CDC (2022b) "Covid Data Tracker Weekly Review: Interpretive Summary for February 25, 2022". <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/covid-data/covidview/index.html> Viitattu 28.2.2022.
- Cheng, Jeffrey, Powell, Tyler, Skidmore, Dave & Wessel, David (2021) "What's the Fed Doing in Response to the COVID-19 Crisis? What More Could It Do?" <https://www.brookings.edu/research/fed-response-to-covid19/> Viitattu 28.2.2022.
- Clarke, Simon (1994) *Marx's Theory of Crisis*. St. Martin's Press, New York.
- Clarke, Simon (2012) "Crisis Theory". Teoksessa Ben Fine, Alfredo Saad-Filho & Marco Boffo (toim.) *The Elgar Companion to Marxist Economics*. Edward Elgar, Cheltenham, 90–95.
- Crotty, James (2009) "Structural causes of the global financial crisis: a critical assessment of the 'new financial architecture'". *Cambridge Journal of Economics* 33:4, 563–580.
- Di Bucchianico, Stefano (2021) "The Impact of Financialization on the Rate of Profit". *Review of Political Economy* 33:2, 303–326.
- Dos Santos, Paulo & Foley, Duncan (2017) "The Circuit of Capital". Teoksessa David M. Brennan, David Kristjansson-Gural, Catherine P. Mulder & Erik K. Olsen (toim.) *Routledge Handbook of Marxian Economics*. Routledge, New York, 98–110.
- Duménil, Gérard & Lévy, Dominique (2011) *The Crisis of Neoliberalism*. Harvard University Press, London.
- Durand, Cédric (2017/2014) *Fictitious Capital: How Finance Is Appropriating Our Future*. Käänt. David Broder. Verso, London.
- Fine, Ben (2013) "Financialization from a Marxist Perspective". *International Journal of Political Economy* 42:4, 47–66.
- Fine, Ben & Dimakou, Ourania (2016) *Macroeconomics: A Critical Companion*. Pluto Press, London.
- Glyn, Andrew & Sutcliffe, Bob (1972) *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*. Penguin Books, London.
- Grossman, Henryk (1992/1929) *The Law of Accumulation and Breakdown of the Capitalist System: Being also a Theory of Crises*. Käänt. Jairus Banaji. Pluto Press, London.
- Harvey, David (2008/2005) *Uusliberalismin lyhyt historia*. Suom. Kaisa Koskinen. Vastapaino, Tampere.
- Heinrich, Michael (2013) "Crisis Theory, the Law of the Tendency of the Profit Rate to Fall, and Marx's Studies in the 1870s". *Monthly Review* 64:11, 15–31.
- Howard, Michael C. & King, John E. (1992) *A History of Marxian Economics: Volume II, 1929–1990*. Macmillan, London.
- Ivanova, Maria (2013) "Marx, Minsky, and the Great Recession". *Review of Radical Political Economics* 45:1, 59–75.
- Ivanova, Maria (2018) "Quantitative Easing: A Post-mortem". *International Journal of Political Economy* 47:3–4, 253–280.
- Jessop, Bob (2012) "Neoliberalism". Teoksessa George Ritzer (toim.) *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of*

- Globalization, Volume 1*. Wiley-Blackwell, Hoboken, 1513–1521.
- Kabata, Miika & Kaitila, Joel (2014) ”Jälkikeynesiläinen taloustiede ja marxilainen poliittisen taloustieteen kritiikki”. *Tiede & edistys* 39:1, 67–84.
- Keynes, John Maynard (2013/1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Teoksessa Elizabeth Johnson & Donald Moggridge (toim.) *The Collected Writings of John Maynard Keynes, Volume VII*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kindleberger, Charles (1973) *The World in Depression 1929–1939*. University of California Press, Berkeley.
- Kyyrönen, Otto (2021) *Debating the Causes of the 2007–09 Financial Crisis: Monopoly Capital versus the Tendency of the Rate of Profit to Fall*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Lapavistas, Costas (2013) *Profiting Without Producing: How Finance Exploits Us All*. Verso, London.
- Lazonick, William & O’Sullivan, Mary (2000) ”Maximizing shareholder value: a new ideology for corporate governance”. *Economy and Society* 29:1, 13–35.
- Li, Minqi (2020) *Profit, Accumulation, and Crisis in Capitalism: Long-term Trends in the UK, US, Japan, and China, 1855–2018*. Routledge, New York.
- Luxemburg, Rosa (2003/1913) *The Accumulation of Capital*. Käänt. Agnes Schwarzschild. Routledge, London.
- Martins, Guilherme Klein & Rugitsky, Fernando (2021) ”The Long Expansion and the Profit Squeeze: Output and Profit Cycles in Brazil (1996–2016)”. *Review of Radical Political Economics* 53:3, 373–397.
- Marx, Karl (1974a/1867) *Pääoma 1. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. V. Louhivuori. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Marx, Karl (1974b/1885) *Pääoma 2. Pääoman kiertokuluprosessi*. Suom. Mauri Ryömä. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Marx, Karl (1976/1894) *Pääoma 3. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Suom. Antero Tiusanen. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Marx, Karl (1978/1862–1863) *Theories of Surplus-Value. Part 2*. Progress Publishers, Moscow.
- Marx, Karl (1986/1857–1858) *Grundrisse. Vuosien 1857–58 käsikirjoitukset*. Suom. Antero Tiusanen. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Mattick, Paul (1971/1969) *Marx and Keynes: The Limits of the Mixed Economy*. Merlin Press, London.
- Mellish, Timothy, Luzmore, Natalie & Shahbaz, Ahmed Ashfaque (2020) ”Why Were the UK and USA Unprepared for the COVID-19 Pandemic? The Systemic Weaknesses of Neoliberalism: A Comparison between the UK, USA, Germany, and South Korea”. *Journal of Global Faultlines* 7:1, 9–45.
- Milanović, Branko (2016) *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Milberg, William & Winkler, Deborah (2013) *Outsourcing Economics: Global Value Chains in Capitalist Development*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Minsky, Hyman (1975) *John Maynard Keynes*. MacMillan Press, London.
- Moseley, Fred (1992) *The Falling Rate of Profit in the Postwar United States Economy*. St. Martin’s Press, New York.
- OWID (2022) ”Coronavirus (COVID-19) Deaths”. <https://ourworldindata.org/covid-deaths> Viitattu 28.2.2022.
- Padhan, Rakesh & Prabheesh, K. P. (2021) ”The Economics of COVID-19 Pandemic: A Survey”. *Economic Analysis and Policy* 70:1, 220–237.
- Persky, Joseph (2018) ”Say’s Law, Marxian Crisis Theory and the Interconnectedness of the Capitalist Economy”. *Review of Political Economy* 30:3, 269–283.
- Piketty, Thomas (2014/2013) *Capital in the Twenty-First Century*. Käänt. Arthur Goldhammer. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Reuten, Geert & Thomas, Peter (2011) ”From the ‘Fall of the Rate of Profit’ in the *Grundrisse* to the Cyclical Development of the Profit Rate in *Capital*”. *Science & Society* 75:1, 74–90.
- Roberts, Michael (2016) *The Long Depression: How It Happened, Why It Happened and What Happens Next?* Haymarket Books, Chicago.
- Rowthorn, Bob (1976) ”Late Capitalism”. *New Left Review* 98, 59–83.
- Shaikh, Anwar (1978) ”An Introduction to the History of Crisis Theories”. Teoksessa *U.S. Capitalism in Crisis*. URPE, New York, 219–241.
- Shaikh, Anwar (1987) ”The Falling Rate of Profit and the Economic Crisis in the U.S.”. Teoksessa Robert Cherry (toim.) *The Imperiled Economy*. URPE, New York, 115–126.
- Shaikh, Anwar (2016) *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*. Oxford University Press, New York.
- Shaikh, Anwar & Tonak, Ahmet (1996) *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Smith, Adam (2015/1776) *Kansojen varallisuus*. Suom. Jaakko Kankaanpää. WSOY, Helsinki.
- Snowdon, Brian & Vane, Howard (2005) *Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Tombazos, Stavros (2020) ”Capital as ‘abstraction in action’ and economic rhythms in Marx”. *Cambridge Journal of Economics* 44:5, 1055–1068.

- Trigg, Andrew (2006) *Marxian Reproduction Schema: Money and Aggregate Demand in a Capitalist Economy*. Routledge, New York.
- Tsoufidis, Lefteris & Tsaliki, Persefoni (2019) *Classical Political Economics and Modern Capitalism: Theories of Value, Competition, Trade and Long Cycles*. Springer, Cham.
- Vidal, John (2020) "Destroyed Habitat Creates the Perfect Conditions for Coronavirus to Emerge". *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/destroyed-habitat-creates-the-perfect-conditions-for-coronavirus-to-emerge/> Viitattu 28.2.2022.
- Villanueva, Luis & Jiang, Xiao (2018) "Patterns of technical change and de-industrialization". *PSL Quarterly Review* 71:285, 161–182.
- Wallerstein, Immanuel (1987/1983) *Historiallinen kapitalismi*. Suom. Tapani Hietaniemi. Vastapaino, Tampere.